

MÁSODIK SZAKASZ.

A KERESZTÉNYSÉG BEFOGADÁSA ÉS A KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSA.

I. Az ország viszonya a nyugati államokhoz. A vezéri hatalom királyi lesz.

Térítők, telepedők Geza alatt. 972—997.

Pauler Gy., A magy. nemz. történ. Szt. Istvánig (1900) és: A magy. nemz. történ. az Árpádok alatt. I. kiad. 1893. II. kiad. 1899. (I. 21.). *Marczali*, M. T. I. 209. *Szabó Károly*, A vezérek kora. *Horváth Mihály*, A kereszténység első százada Magyarországon (1878). *Frankl*, A kereszténység behozatalának története és ujabban (*Frankl*): Magyarország összekötet. a szent székkal (1901.); v. ö. *Acsády* (B. Sz. 1901. 296. az.). *Lányi-Knauz*, A magy. kath. egyház története. *Balics Lajos*, A rom. kath. egyház története Magyarországon. I. 1000—1095. (1886). Valamennyi kézikönyv. *Márki S.*, A középkor kezdete Magyarországon. 1890. *Karácsonyi János*, Géza kiejtése (Tur. 1891. és 1894. «Geese» v. «Décse»). V. ö. *Nagy G.* válaszáat (u. ott, 1891). *Kaindl*, Beiträge zur älteren ungar. Gesch. Bécs, 1893. (V. ö. Száz. 1893. 632. l.). U. az, Bemerkungen zur Passio S. Adalberti. (V. ö. u. o. 1895. 482. l.). *Voigt H. G.*, Adalbert von Prag (1898). Ism. *Récsey V.* (M. Sion 1899). Az *Adalbert-irod.* összeállította *Kaindl* a Mitth. d. Inst. f. österr. Gesch. 1898. évf. ban. A hazánkban érvényesült görög térítésről l. *Pauler* és *Karácsonyi* cikkeit (Száz. 1900) és alább, 42. l. 3. jegyz. *Volf György*, Első keresztény térítők (Akad. Ért. 1895). Pilgrimről ujabban *Ratzinger* irt «Lorch und Passau» cz. alatt (Der Katholik 1896. 13. évf.); tov. *Widemann* és *Lang*, Die Passauer Annalen (Hist. Jahrb. 1896. 17. évf.). A főbb források czimeit l. egyébiránt egybegyűjtve: M. T. K. K. I. 4. l. Piligrin levele 974-ből, u. o. 56. l.

Gézának uralma kettős tekintetben fontos. Először: ő alatta alakult át a középponti hatalom monarchikussá, bár a királyi czimet ő még nem viselte. Tény, hogy Géza halálakor a hét magyar vezér közül csak egynek volt még független hatalma, a távol Erdélyben lakó Gyulának; a többinek (Gyula, Kende) hatalma, úgy látszik, nagyobb rázkódtatások nélkül tűnt el.

Gézának második érdeme, hogy megértvén a korszellemet,

Géza.
972—997.
A fejed. hatalom
erősödése.

¹ *Pauler Gy.* szerint Géza már 971-ben kezdett uralkodni. A Géza név kiejtése fölötté vitás. *Pauler* Gyejcsének olvassa, *Karácsonyi J.* Geesé- v. Gyécsének, *Mátyás Flórián* Gyécsének, *Kállay Ub.* pedig (Tur. 1901) Décsének. V. ö. *Szinnyei József*, Hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában? (M. Nyelvőr 1895) és *Mátyás Flór.*, Chronologiai megállapítások (Ak. Ért. 1899. 37. l.).

a keresztény hitet fogadta be országába. Fölismerte, hogy nemzetünkre nézve életkérdés, hogy abba hagyja a Nyugatot zaklató kalandokat, és megbarátkozzék a kulturával meg a kereszténységgel, ha csak a hunok és avarok sorsára jutni nem akar. — Azt beszélük, hogy Gyulának nagyon is erélyes neje, Sarolta (Gyula, Konstantinápolyban kikeresztelkedett erdélyi vezérnek a leánya) már keresztény hitű volt és hogy ő vette rá Gézát a keresztény térítők befogadására.¹ Annyi bizonyos, hogy *I. Ottó német császár*, az augsburgi győző, megtudván Géza békés szándékát, *Brunó verduni püspököt küldé hozzá*, mit Géza 973-ban a fényes quedlinburgi birodalmi gyűlésre menesztett követséggel viszonzott. Ez a követség aztán békét szerzett Magyar- és Németország között és megnyitotta hazánk határait a nyugati keresztény világ előtt. El is jött több olasz, szláv és német ajkú térítő, így a sváb származású Wolfgang és több, Piligrim passzau püspöktől küldött szerzetes. Piligrim ugyanis a magyar egyházat a lorchi (lauriacumi) püspökség költött jogczimén a maga főpapi fenhatósága alá szeretete volna hajtani. Követte őket sz. *Adalbert*, a prágai püspök és utóbb vértanú, a ki több sikerrel dicsekedett, mint elődei. Valószínű, hogy ő (avagy Bruno?) keresztelte meg magát Gézát is, szintűgy kis fiát, Istvánt a 985 év körül.² De Géza áttérése inkább dogmatikus volt, mintsem erkölcsani és a keresztény Isten nem igen szoritotta ki szívéből a régi pogány istenek emlékét. Átlátta, hogy a nemzet fenmaradásának érdekében át *kell* térnie a ker. hitre, de azért nem szakított teljesen az ősi vallással. A térítés művét a *benczésekre* bízta, kik nálunk is érdemes úttörői lettek a műveltségnek. Számukra alapítá a pannonthalmi apátságot.³

Az első kereszt. térítők.

973.

Adalbert.

István herczeg.

A keresztény Európával való barátságos viszonynak megszilárdítására Géza családi köteléket is teremtett a maga és (czi-vakodó) Henrik bajor herczeg családja közt; megkérlette fia, István, számára Henrik leányának, *Gizellának* kezét. E házasság révén fejedelmi családunk belépett a régibb európai dinasztiák közé. A bajor herczegasszonyal több német lovag jött hazánkba, kik Gézát és fiát tanácsukkal és kardjaikkal határozatosan támogatták. Ezen lovagok közül ismeretesek Adeodat, István nevelője, Wenzelin, wasserburgi gróf és Hunt és Pázmán. (Poznán) testvérek, a kiktől több híres magyar család származtatja magát. Miután Géza a keresztény műveltségnek ilyformán 997. kaput nyitott, 997-ben meghalt.

¹ *Karácsonyi János* szerint nem Sarolta, hanem Mieszko lengyel fejedelem huga volt Géza neje (K. Sz. 1896. 849. l.).

² V. azonban össze *Acsády Ign.* (B. Sz. 1901. 296. sz. 238. l.)

³ *Erdélyi L.*, A pannonthalmi apátság története. (I. 1902.)

2. A katolikus egyház szervezése. Az ősi vallás ellenhatása.

István mint vezér (997—1001) és király (1001—1038).

A megelőző fejezetben említett művek folytatólag, kül. *Pauler, I.* 26., *Marczali* (I. köt.) 233. Források áttekintése: M. T. K. K. 4. és 63. *Huber, I. Karácsonyi János*, Szt. István oklevelei és a Szilveszter bulla (1891). *Boncz Fr.*, A magyar szent korona felségjogai egyházi-vallási tekintetben (1894). *Fraknói*, A m. kir. kegyúri jog Szt. Istvántól Mária Teréziáig (1895). V. ö. *Vécsey Tam.* bírálata a Száz. 1898. 628. Ugyanerről l. *Karácsonyi J.* cikkét a K. Sz.-ben 1896. 853. s k. lapján. Ajtonyról és szt. Gellérről l. *Borovszky S.*, Csanád vm. történ. I. 1896. *Horn E.*, St. Étienne roi apostolique (V. ö. Száz. 1899. 835.). *Karácsonyi J.*, Mi köze volt a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez (K. Sz. 14. köt. V. ö. *Pauler Gy.*, Száz. 1900. 363. l.). *Fraknói*, Magyarország összekötetései a szt. székkal (1901). V. ö. *Acsády I.* ismertet. B. Sz. 1901. 296. sz. *Bekács G.*, A magyar nemzet függetlensége az állami és egyházi kormányzatban (1893). *Fraknói*, A Szt. Istvántól Rómában alapított zárandokház (K. Sz. VII.). *Karácsonyi J.*, Ajtony-Achtum (Tur. 1891). *Szentkláray J.*, Az Ajtony és Csanád-család (Száz. 1891). *Békefi Rem.*, Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpádok alatt (K. Sz. 1896). *Békesi Emil*, Szt. István mint író (u. ott 365. lap). *Buday Gerő*, A római katolikus egyház története, tekintettel Magyarországra (II. kiad. 1896. Ezt tartják a legjobb tankönyvnek. V. ö. Száz. 1896.) Az első iskolákról: *Békefi Rem.*, Árpádkori közoktatásunk stb. (Száz. 1896). *Mihalovics Ede*, A katolikus predikáció története I. Pázmányig (1900). *Erdélyi L.*, A pannonh. apáts. t. (I. 1903.). *Gyomlay Gyula*, Szent István király veszprémvölgyi donatiónak görög szövegéről (Ak. Ért. és Száz. 1900. 838. l.). *Kisvárdy Lajos*, Szt. István király (1900). Szt. István törvényeinek a Corpus Juris új kiadásában (*Márkus D.*) közölt fordításáról l. *Szlávik M.* cikkét a Prot. Egyh. és Isk. Lapban (1900. 51. szám). *Dedek Cr.*, Szt. Gellért élete (1901). *Karácsonyi J.*, Bua és Buena (Száz. 1901). *Reiner Lajos*, A püspöki székek betöltése, kül. Magyarországon (I. 1901. Esztergom). Szt. István emlékének van szentelve a Száz. 1901. X. füzeté, melyben *Karácsonyi* a koronázásról és Hartvikról, *Fraknói* a szt. jobbról, továbbá *Lánczy Gy.*, *Békefi R.*, *Czobor B.* és *Hadinka A.* irtak értekezéseket.

Történelmünk alakjai között alig van egy, kivel többet foglalkoztak volna, mint a magyar független királyság és a magyar kath. egyház megalapítójával. Különböző időben, különböző fel-fogással majd a szentet, majd az államférfiút dicsőítették személyében. Hogy mennyit köszön a keresztény hit az ő apostoli buzgóságának, ország-világ tudja: politikai működéséről ellenben nincs világos képünk, mert elődeink nagyon is megszokták, hogy a XIII. századig fennállott valamennyi intézményt, tehát mondhatni az összes régi magyar alkotmányt, Istvántól származtatták.

Gézának zord alakját 997-ben a még fiatal korú István István.
váltá fel a trónon.¹ Mint az ezredik év küszöbén megindult val- 997—1038.
Feladata.

¹ Hogy trónra léptekor hány éves volt szt. István, biztosan nem tudjuk. *Mátyás Flórián* szerint (H. H. F. D. IV. köt.) 975-ben született, *Pauler Gy.* szerint 977-ben.

lások felbuzdulásnak szülöttje és a *chiliasmus* hive, saját szavai szerint, István is legelső feladatának tartotta «*a katolikus apostoli hitnek megvédését és terjesztését*». Észszel és szívvel karolta fel a keresztény vallást, örömet teljesítette mindazon kötelességeket, melyeket az egyház a fejedelmek elé szabott; úgymint: fentartani a békét, igazságot szolgáltatni, védeni az özvegyeket és árvákat, mindenek előtt azonban oltalmazni és gyarapítani az egyház szellemi és anyagi érdekeit. Mindezeket István csakugyan az apostol lángbuzgósgásával teljesíté és súlyos feladatát, melynek sikeres megoldásától nemzetünk jövője függött, jó szóval és példával, ha pedig kellett, karddal és erőszakkal is elvégezte.

István Rómához fordul.

Mindenek előtt választania kellett a nyugati vagy keleti ker. egyház között. *István a Nyugathoz fordult*, nemcsak azért, mivel Byzancztól a szlávoknak széles öve választá el országát, hanem azért is, mert a középkor népei a római pápákban tisztelték a ker. egyház fejét, szt. Péter utódait. A pápák jó indulatától és elismerésétől tehát sok függött. Ha a pápához (és nem a német császárhoz) fordul, elkerülte egyúttal azt a veszélyt, hogy a fiatal magyar egyház esetleg valamely német érsek, közvetve tehát Németország (III. Ottó császár) fenhatósága alá kerül. Ezekből az okokból *István* követét, *Asztrik apátot*, nem III. Ottó császárhoz, hanem II. Szilveszter pápához, Rómába küldte. Szilveszter, a ki ügyis azon fáradozott, hogy a pápai hatalmat az ábrándos jellemű Ottó rovására öregbitse, ebbeli céljának elérésére nagyon alkalmas eszközt látott a magyar egyház függetlenségében. Megerősítvén tehát Istvánnak eddigi intézkedéseit, nemcsak a *kért királyi koronát és címet küldte meg neki*,¹ hanem ráadásul

Asztrik követsége.

¹ A magyar sz. korona és a koronázási jelvények leírása és története. Kiadja *Ipolyi Arnold*. 1886. (Akadémia) és *Bock* aacheni kanonok két német műve (L. Száz. 1899. 559. l.). *Békefi Rem.*, A szent korona története (Pécsi főgymn. programm. 1892). *Czobor B.*, A magyar szent korona és a koronázási palást (1900) és: A magy. koronázási jelvények a «III. Béla Emlékezete» cz. díszműben. Kiadta *Forster Gy.* 1900). Végül *Czobor* a Száz.-ban 1901. 10. füz. és *Varjú E.* bírálata a Tur.-ban (1900. 18. évf. 195. l.)

A szövegben mondottakhoz azonban, tekintettel az újabb kutatásokra, a következőket kell csatolnom. A *koronázás évét Karácsonyi és Pauler* nyomán 1001-re kell tennünk. Továbbá: a római követség történetét és a koronát csak Hartvikus püspök legendája közli, a kisebb legenda semmit sem tud az egészről, a nagy csak apostoli megáldó levelet említ. *Thietmar* említi a korona küldését, de nem nevezi meg a pápát. Feltűnő, hogy VII. Gergely pápa sem említi a korona megküldését, pedig ő fenhatósági igényt emelt Magyarországra (l. 53. l. 2. jegyz.) és csak III. Ince pápa mondja ki kerekén, hogy a magyar birodalom koronája a szt. széktől ered. — Az *apostoli királyi cím nem a hamis pápai bullán* (l. 41. lap. 2. jegyz.), hanem a százados szokás-jogon kívül még a pápának 1758-ban szentesítő engedélyén alapszik. *Karácsonyi János* szerint (eml. mű) a pápa csak 1031-ben ruházta fel Istvánt nagy egyházi jogaival, a midőn t. i. István felajánlotta neki országát.

még azt is megengedte, hogy István és törvényes utódai a magyar egyházat *apostoli hatalommal* rendezhessék. A koronával István magát mint első «magyar apostoli király» az esztergomi érsek-prímás¹ által, fényes gyűlés jelenlétében, Esztergomban megkoronáztatta.²

Koronázás
1001. aug. 15.

A térítés művéről s a magyar egyház berendezéséről csak annyit tudunk, hogy István *az esztergomi érsekségen kívül több (tiz?) püspökséget alapított*, és kegyúri hatalmánál fogva valamennyit be is töltötte.³

A magy. egyház szervezése.

A püspöki székhelyeken *káptalanok* alakításáról, *templomok* és *iskolák* építéséről gondoskodott, Gizella királyné pedig szent edényekről és öltönyökről. A térítés és keresztény műveltség terjesztése körül a *kolostorok* is buzgólkodtak, mint a benczések pannonhalmi, pécsváradi, tatai, bakonybéli, zalavári, zobori és oroszlányosi kolostora, melyeknek jámbor szerzeteseit István fejedelmi bőkezűséggel megajándékozta. *Első papjaink* többnyire idegenek voltak. Köztük, Asztrikon kívül, a velencei származású tudós *Gellért* érdemel említést, kit István csanádi püspöknek nevezett ki. A középkor eszméit követvén, a főpapságot tekinté-

¹ Ki volt az első esztergomi érsek: Asztrik, Domonkos vagy Sebestyén? mai napig kétes. A kérdés eldöntése a pannonhalmi apátság alapító-levelén fordul meg (I. a 2. jegyz.). A főbb irodalom: *Horváth Mihály* eml. műve és a Száz. ban (1868) megjelent értekezése. *Knauz*, Mon. Eccl. Strigon. I. 1. 4. 11. *Fejérpataky*, A pannonhalmi apátság alapító oklevele (1878). *Balics*, Egyháztört. (1885. I. 94. l.). *Várossy Gyula*, Ujabb adalékok stb. (T. T. 1885. 715. l.). *Mátyás Flórián*, Fontes Domestici. I. köt. *Kardosonyi J.*, Kik voltak az első érsekek? (Száz. 1892). *Pauler*, I. 52. l. *Mátyás Flórián* (Száz, 1894). *Kaindl* szerint (A. Ö. G. 82. köt. 1895) a pannonhalmi oklevél eredetije 1035—38. készült, hiteles, de két helyen interpolált. *Récsey Vikt.*, A pannonhalmi oklevél (Budap. Hirl. 1896 aug. 26). *Erdélyi L.*, A pannonh. apátság t. (1. köt. 1902.) hitelesnek tartja az oklevelet.

² A Szilveszter-bulla eredetisége mellett vagy ellene írt régibb irodalmat illetőleg l. *Horváth M.* könyvét: «A kereszténység behozatalának történetét» 140. l. és *Balics* művét (I. köt.). Továbbá *Schönczky Bertalan*, II. Szilveszter bullája. 1884. Ujabbán *Kardosonyi J.* bizonyítottá, hogy a Szilveszter-bulla hamis és csak 1664-ben látott napvilágot. A család személyét (Levakovics?) azonban (mostanig) homály fedi. Az egyházi jogok átruházása bizonyosan írásban történt, de ez az okmány elveszett. Szilveszter pápa neve alatt egyébiránt több hamis bulla forgott közközén. L. *Pflugk-Hartung* cikkét a *Histor. Jahrbuch*-ban XX. évf. 1899. 763. l. *Lánczy Gy.*, Történetirodalmi jegyzet a Szilveszter-bulla eredetének kérdéséhez. («A magyarság az Árpádok korában» Olesó könyvtár). Ugyanő, Vatikáni anyagok Magyarországnak Szt. István által pápai hűbérül való felajánlásához (Száz. 1901. 903. l.). — V. ö. *Ascsády I.* (B. Sz. 1901. 296. sz. 241. l.) tagadó álláspontját a pápával való egyezés kötésére és az «apostoli» czimre nézve.

³ A kalocsai v. bácsi, győri, egri, pécsi, veszprémi, váradi, nyitrai, csanádi és még más érsekségek és püspökségek is dicsekednek szt. Istvántól való származásukkal, ezt azonban hiteles oklevéllel kimutatni idáig csak kevésnek sikerült. V. ö. *Pauler* (I. 509.) és *Kardosonyi J.*, Szt. István oklevelei, sat. 1901.

lyes és befolyásos álláshoz juttatta; a királyi tanácsban annak tanácsával élt, kiváltságokkal, fekvő birtokokkal és jobbágyi néppel bőségesen ellátta és a papság számára a *tizedet* rendelte. Jeruzsálemben templomot, Rómában és Ravennában házat épített a magyar zarándokok számára,¹ Odilóval, a híres cluny apáttal pedig összeköttetésbe lépett. Sőt meglehet, hogy 1007-ben személyesen zarándokolt Rómába és viszont udvarában pápai követet fogadott.²

Egyházi törvényhozás.

Az *egyházi törvényeket* nem annyira a *zsinatokon*, (pedig ilyent is tartott Esztergomban), mint inkább Nagy Károly és I. Nagy Ottó példájára világi és egyházi nagyjaival egyetértve, a *királyi tanácsban hozta*. Törvényei tiltják a vasárnapi munkát, a templomban való illetlen magaviseletet, a nőszóktetést, a feleség elhagyását, meghagyják ellenben a gyónást, a bőjtöt és a tized fizetését. Minden tíz falunak templomot kellett építeni, a pogány hitet pedig súlyos büntetés terhe alatt eltiltotta.³

Pogány ellenhatás.

Akármilyen tapintatosan járt el egyébiránt István király, a nemzet és különösen az alsó nép zöme, nem bírta egyszerre megszokni a kereszténységet és a vele karöltve járó szigorú monarchiai rendet. Sokan azért gyűlöltek az új vallást, mert minden egyesre szokatlan terheket rótt, sőt a nemzetet magát is meghasonlásba hozta ősi erkölceivel. Végre a régi hitnek és szabadságnak a somogyi *Koppányban*, a tar Zerind fiában védője akadt. *Ez volt az első felkelés, melyben a nemzeti ügy a vallással szövetkezett és a vallási mozgalnak mindvégig csak úgy váltak hatalmasokká és félelmetesekké hazánkban, ha egyszerűsmind a politika zászlaját is lobogtatták.* — Istvánt nem riasztotta meg a felkelés, hanem a keresztény párttól és a jövevény lovagoktól támogatva, a Veszprémet ostromló *Koppány ellen indult, kinek seregét szélvervén*, a csatában elesett vezérnek tetemét rettentő például fölnégyeltette; Somogy tizedét pedig fogadalmal értelmében a pannonhalmi apátságának szánta, mely ezóta csakhamar felvirágozott. — Nemsokára új ellenzéki közép-

Gyula erdélyi vajda.

1003.

pont támadt *az erdélyi vajda, Gyula* udvarában. István azonban 1003-ban váratlanul a Királyhágón túl teremvén, a vajdát és két fiát elzáratta, Erdélyt pedig szorosabban Magyarországhoz.

¹ Erről a magyar zarándokházzról *Franzói I.* közölt ismeretlen. X. Benedek pápától 1058. kelt oklevelet («Magyarország összeköttetései a szent székkel» I. 1901. Függelék).

² *Karácsonyi János* a K. Sz.-ben 1896. 369. l.

³ Erdélyben a már keresztény hitű Gyula vajda (Sarolta atyja) halála után pogány világ járta. Gyulát a pogány Zombor és ennek fia, a szintén pogány hitű Gyula követte. Ezzel a Gyulával mérte össze a fegyverét szt. István. De az akkori vajdák hatalmáról, országáról a források nem nyújtanak tiszta képet. (*Karácsonyi Ján.*, K. Sz. 1896. 469. l.) *Hierotheusz* görög szerzetes küldetéséről a *görög térítés elsőbbéről*, Bulesu és Gyula Konstantinápolyban történt áttéréséről, a marosvári görög barátokról l. még *Thallóczy L.* közleményét: Adalék az ó-hit történetéhez (Száz. 1896. 199. l.).

kapcsolta. Együttal betört Moldvába, hol Gyulának szövetségét, *Keán bessenyő vezért* megverte, ki a csatában életét vesztette. Végül *Ajtonyra* került a sor, ki a Kőröstől Erdélyig és Viddinig parancsolt és földjét II. Bazil byzancei császárnak akarta átengedni. István ez alkalommal is sikerrel harczolt. — E hármás csapás súlya alatt a pogány ellenzék egyelőre megjuhászodott, de azért, mint a jövő majd bizonyítja, a régi istenekhez való bizalmát továbbra is keblében rejté.

Keán.

Ajtony.

3. A királyság szervezése. Világi törvényhozás. Rendi viszonyok. Királyi tanács és törvényt napok. Várszervezet. Háborúk. Családi viszályok. István halála.

Pauler, I. 69. s k. és 427. s k. *Marczali*, I. 251. Források: M. T. K. K. 4. l. és 62. l. *Huber*, I. 147. és Ueber die älteste ungar. Verfassung (M. I. Ö. G. VI.). *Szalay L.*, I. 69. *Horváth*, I. 165. *Kérlelyártó*, I. 28. *Sayous*, I. 89. *Fessler*, I. 101. *Krones*, I. *Büdingen* (Öst. G. 380.). *Pör Antal*, Szt. István élete (1871). *Pauler Gyula*, Szt. István és alkotmánya (Száz. 1879). *Hajnik Imre*, A m. bírósági szervezet és per-jog az Árpád és a Vegyes házi királyok alatt (1899). V. ö. Száz. 1902. (69. l.) *Szlemenics Pál*, Törvényeink története az Árpádok alatt (Akad. Évk. VI. 1845). *Kovács*, A magyar törvényhozás történetének vázlatja (1860). *Wenzel*, Magyarország jogtörténetének vázlatja (24. l.). *Hajnik Imre*, Magyar alkotmány és jogtörténelem (1872). U. az, Alkotmány és jog az Árpádok alatt (1872. 113. és 211. l.). *Ladányi Gedcon*, A magyar alkotmány története (1871). *Küss*, Magy. közjog (3. kiad. 1886). *Korbulyi. Pisztorj*, Magy. Közjog (1887). *Bocsor*, Magyarország története, kültekin-tettel jogfejlődésére (I. köt.). *Kosutányi Igm.*, A magy. alkotmány és jogtörténelem tankönyve (I. 1895). *Ferdinándy G.* M. közjog 1902. *Nagy E.*, M. Közjog. *Kméty*, M. Közjog (2. kiad. 1902). *Kérészy Zolt.*, A m. országgyűlések eredete és fejlődése a rendi országgyűlések kezdetéig (1898.). *Ferdinándy G.* és *Kérészy Z.* polemája a Száz.-ban (1899). *Erd-nyhelyi M.*, A közjegyzőség és a hiteles helyek tört. Magyarországon (1899). *Kropf Laj.* és *Pauler Gy.* az auri pensa-ról (M. gazdas. tört. Sz. 1899. évf.). *Békefi Rem.*, A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt (Akad. Ért. és Száz. 1901. 77).

Vármegyékről: *Botku Tivadar*, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről (Először a B. Sz.-ben 1865., aztán külön is megjelent). U. az, A vármegyék alakulásáról és őskori szervezetéről (Száz. 1870, 1871, 1872). *Balássy Ferencz* hasonló tárgyú értekezései (Száz. 1872). *Pesty Frigyes*, Eltűnt régi vármegyék (2 köt. 1880). U. az, A magyarországi várispánságok története (1882). *Pauler Gyula*, Találunk-e egy időben polgári és katonai ispánt? (Száz. 1882). U. az, Megye? Várispánság? (Száz. 1882). *Pauler* új műve. I. 69. s k. *Balássy*, A megye és várispánság (Ak. Ért. 1893). *Tagányi Kár.*, Megyei önkormányzatunk keletkezése (Ak. Ért. V. ö. Száz. 1899. 472. l.,

Szabó Károly, A kir. regösökről (Száz. 1881). *Fejérpataky*, A kir. kancellária az Árpádok korában (Ak. 1885).

Vizsgáljuk közelebbről, hogyan szervezte szt. István királyi hatalmát és országát. Erre vonatkozólag azt mondja törvénykönyvének bevezetésében: «Utánoztuk a régi és a mostani uralkodókat». Utánozta nevezetesen a frankok törvényeit, így a 847. és 888. évi mainzi zsinatok határozatait és Nagy Károlynak meg

István alkotásai nem eredetiek.

utódainak capitulare-jeit; egyéb intézményei és pénzei sem eredetiek, de erre nem is volt szükség. Nem utánczolt különben szolgálilag, hanem a külföldtől kölcsönvetteket össze tudta olvasztani a nemzeti szellemmel.

Felségjogok.

Mindazon jogok, melyeket előbb a nemzetgyűlés, a szabad emberek összesége gyakorolt, átszálltak immár a királyra. A nyugati fejedelmek példájára István is egyesíté kezében a legfőbb törvényhozói, birói és hadúri hatalmat, ezóval a *felségjogokat*. Ő hoz törvényt, ő ítél, ő dönt béke és háború felett, ő tölti be mind a világi, mind az egyházi fő hivatalokat. Sőt az ő hatalma nagyobb volt a korabeli nyugot-európai fejedelmekénél, mert nem kellett azt megosztania döllyfős hűbéres nagyokkal.

Udvari tisztiségek.

Azon udvarát környező férfiak sorában, a kik királyi jogainak gyakorlásában segítették, találjuk a *nádor-ispánt*, a *tárnokmestert* (kincstárnok) és az *udvarbirót*. A legfőbb udvari ember a *nádor-* (v. udvar-) *ispán* (Comes palatinus), a német Pfalzgraf hasonmása. Működése eleintén az udvarra szorítkozott és csak fokozatosan lett belőle, mint a király helyetteséből, az ország főbirája. Az udvarban találjuk még a *notarius-t*, a kir. kancelláriának főnökét. — Ezek voltak a középponti kormány kezelői, ezek voltak rendszeren a király körül, ezek kísérték a gyakran vándorló udvart egy helyről a másikra.

Kir. tanács.

A király, bár övé volt a döntő szó, mindenben a főpapságból és a főurakból álló *királyi tanácsra* hallgatott (regale concilium v. synodus), mely tanács a törvényeket is alkotta. Magyarországon e szerint tehát már eleitől fogva *alkotmányos* uralom és törvényhozás volt.

Törvényt napok.

A nemzet többi szabad tagjai számára az úgyn. székesfehérvári *törvényt napokat* rendelte és tartotta a király, a hol évenként egyszer törvényt szolgáltatott és a panaszokat meghallgatta, a mint ezt a Karolingok az úgynevezett paderborni napokon tették. (Országgyűléseket, ellenben a szónak mai értelmében, akkoriban még nem tartottak.)

Világi törvények.

Szt. István és első utódai (Kálmánig) világi és egyházi törvényeiket egyformán hozták a kir. tanácsban, csak úgy mint a frank királyok tették. *Szt. István világi törvényhozása* leginkább magánjogi és büntetőjogi természetű. Megállapította a *tulajdonjogot* és törvényeiben szigorú büntetést szabott a *tulajdonjog* ellen vétőkre. Szabad ember a negyedik, szolgálta a harmadik lopás esetén halállal lakolt. A gyilkos pénzen válthatta meg életét, a vérdíjat a törvény a vétkesnek társadalmi állásához és vagyoni viszonyaihoz szabta. A felségsértésben és hazaárulásban elmarasztalt vádlottat kivégezték, jószágait az állam elkobozta. Szigorúan büntették az esküszegést, az erkölcs elleni kihágásokat, a nőrablást, legszigorúbban a verekedést, a fegyveres támadást, szóval a közbéke megzavarását. («A ki kardot ránt, karddal végeztessék ki».) A perbe-idézés pecsét átküldésével vagy hirnökök

által, a bizonyítás tanukkal történt; néha vízpróba, később (Szt. László óta) a tüzes vaspróba által. A büntetéseket a *praecoines* (bakók) hajtották végre. A perdöntő bajvívások ellenben csak a XIII. század elején lettek bizonyító eszközzé.

*Az új magyar állam lakói társadalmilag több osztályra oszlottak,*¹ melyekből idővel a rendek alakultak. Első helyen állott a *papság*, mind gazdagságára, mind hivatására nézve. — Második helyen következtek a *főnemések, országnagyok*, kik a törzses és nemzetségfők utódaiból, a bevándorolt előkelő idegenekből és az udvari főtisztviselőkből egészítették ki soraikat. — Harmadik helyen állott a *vitézi* vagy *köznemesi* rend. — A nemeseket István *korlátlan birtokjoggal* ruházta fel, melytől csak felségsértés vagy honárulás esetében volt megfosztható a nemes ember, a ki tehát birtokával teljesen szabadon rendelkezhetett. Vagyona és tekintélyre nézve nem egyforma e három osztály, de a törvény előtt egészen egyforma jogai voltak. Honvédelmi kötelességük is egyféle: «vérükkel adóznak», vagyis, birtokaik fejében védelmezni tartoznak a királyt és hazát; de csakis a király személyes vezetése alatt indulnak csatába. Mind a három osztály csak a királynak vagy nádori helyettesének tartozott engedelmességre és mind a három ki volt véve a várispánok hatalma alól.

Ezen osztályok mellett *idővel* még a következők is megalakultak: 1. A «*törzsökös*», személyükre nézve szabad *várjobbágyok* (*jobbationes castri*), és pedig első sorban azok, a kik még Szt. Istvántól kapták földjeiket. («Törzsökös jobbágyok», a «szt. király jobbágyai»). Ők viselték a vármegyei tisztségeket, ők intézték a várnép ügyeit; soraikból kerültek ki a tizedszedők. Egyébiránt a várispán alatt állottak, kinek zászlaja alatt katonáskodni tartoztak (várkatonák). Ha családjuk kihalt, birtokuk visszazállott a királyra. Idővel a várjobbágyok száma olymódon avval is szaporodott, hogy a királyok a várnépből sokat emeltek soraikba, de ezek már nem élveztek annyi jogot, mint a «törzsökös várjobbágyok».

2. A személyükre nem szabad *várnépek* (*castrenses*), a kik a várhoz tartozó földeket, erdőket, malmokat stb. *haszonbérben birták*, minek fejében azután nemcsak pénzben, állapotban és természetnyben adóztak, hanem a vár és megye körül is kellett különböző munkákat végezniök. Az ispán helyettesének, az *alispán* bírói székének valának alárendelve. Mellesleg említve: a püspököknek, apátoknak, főneméseknek és nemeseknek is voltak ilyen szolgáncpeik.

¹ Tekintettel arra, hogy vármegyék, várjobbágyok, várnépek stb. a következő időben gyakran előfordulnak, szükségesnek tartom ezekről már e helyen szólni, ámbátor bizonyos, hogy Szt. István ezeknek az institutióknak és osztályoknak csak az alapját rakta le.

Kir. udvar-
nokok.

3. A várnép sorából emelkedő, személyükre nem szabad *királyi udvarnokok és cselédek* (udvornici, servi conditionati), minők a kir. asztalnokok, szakácsok, pékek, molnárok, halászok, vadászok, solymárok, lovászok, méhészek, regősök vagy igriczek stb. Ezen udvarnokok az udvar számára megszabott szolgálatot tartoztak végezni, melynek fejében földet kaptak; ezzel a birtokkal azonban őket magukat is el lehetett adományozni. Közös fejük a nádorispán, a ki a tőlük járó jövedelem egy harmad részét húzta.

Rabszolgák.

4. *Rabszolgák.* Ezek száma nagy volt, világi uraknál úgy mint egyháziaknál és semmiféle törvény nem szabta meg az állásukat. Rabszolgát akadály nélkül lehetett eladni, elajándékozni, családjától elválasztani stb. Szt. István ugyan sorsukon tőle telhetőleg segített s a maga rabszolgái közül sokat szabadon bocsátott, sőt a rabszolgák felszabadítását jóságos keresztény cselekedetnek nyilvánította. De a ki megmaradt szolgának, azt urával szemben jogtalan állapotra kárhóztatta és szigorúan büntetett mindenkit, a ki a rabszolgát jogtalanul felszabadította. — Ennek a kegyetlen törvénynek az a magyarázata, hogy a középkorban a gazdasági élet első sorban a szolgaságon alapult, és a magyar földesurak ép oly kevéssé lehettek el rabszolgák nélkül, mint a külföldi urak. A nagyszámú rabszolgaszótálynak egyszerre való felszabadítása könnyen társadalmi és gazdasági válságot idézhetett volna elő.

Vendégek.

5. *Vendégek.* Külön állásuk volt a külföldről, különösen a Bajor- és Olaszországból jött idegeneknek, «a vendégek»-nek, kikből a városi polgárság zöme alakult; ezek külön kiváltságokat élveztek és csupán a királynak tartoztak engedelmeskedni.

Vármegyék.

Területi tekintetben az ország vármegyékre oszlott. Ezek alapítását Szt. Istvánnak szokás tulajdonítani, de valószínűbb, hogy ennek az intézménynek csirája már előtte is létezett. Bevándorló őseink hihetőleg a szlávoktól vették át azt a szokást, hogy valamely megerősített helyet vagy várat szemeltek ki egyes vidékek középpontjául. A vármegyék mintaképe, más szóval, a szláv zsupánság;¹ a vármegye élén álló királyi tisztviselő pedig, a *várispán*, a szláv zsupán utóda és a frank grófság élén álló gróf hasonmása. Minden vármegye, *comitatus*, élén a király által kinevezett várispán áll, a *comes* a királyi hatalom végrehajtója, ki a vármegyében levő összes állami birtokot *kormányozza* és az állami birtokokon élő néposztálynak ura. Ő vezeti hadba a várbágyokat, ő végezteti a várnéppel a robot-munkát és bírálja e két néposztály mindegyikének, valamint a vármegye területén lakó szabad pöröknek is. Ő kezeli a király jóságait és jövedelmeit; utóbb ezért a vármegye jövedelmének egy részét élvezte.

¹ A zsupa keletkezésének legújabb magyarázatát l. *Schlechte* cikkében (Száz. 1899. 78—79. l.).

Szóval nagy úr, de hatalma azért nem terjed ki a papságra, nemességre és a polgárokra.

Mi volt a vármegyék eredeti célja : honvédelmi, gazdasági avagy közigazgatási?, ma már ki nem deríthető. Talán mind a három, s a mennyiben *Szt. István a kir. birtok kezelését vármegyék szerint* a várispánok gondjára bízta, annyiban a vármegyék első sorban gazdasági intézményeknek tekinthetők. Voltak azonban a várispánoknak igen korán honvédelmi és közigazgatási teendőik is, s ez utóbbiak idővel egyre nagyobbodtak, míg gazdasági feladatuk idővel háttérbe szorult.

Nem tudjuk, hány vármegye volt István korában; számukat hozzávetőleg 45-re teszik. (II. Géza és IV. Béla óta pedig 72-re.) Legtöbb volt Dunántúl és az oly vidékeken, hol sok kir. magánbirtok feküdt (pl. Biharban). A kir. birtok a pártütők elkobzott jószágaival vagy akként is növekedett, hogy ott, a hol a magyarság gyéren telepedett meg, a királyé lett a sok uratlan föld.

A *honvédelem* első sorban a nemesi felkelés kötelessége volt, vagyis a főpapságé, fő- és köznemességé; másod sorban a várjobbágyoké (várkatonaság); harmad sorban a hűbéri kötelezettség fejében birtokkal megajándékozott bevándorolt lovaké («milites», vitézek).

Ennek az új hadseregnek volt is néhányszor alkalma, hogy megmutassa életrealóságát. István több ízben és mindig győztesen viselt háborút. Így *Boleszláv Henrik* lengyel herceg ellen, kinek az észak-nyugati Felföldön terjeszkedő hatalmát István, jöllehet csak hosszú harcok után 1018 körül összetörte. A görög császárral Ajtony leveretése óta barátságos viszonyban volt és vele együtt fenyegette meg a rabló bessenyőket. *II. Konrád* német császár pedig egy évi háborúskodás után a Fische és Lajta (Sár) közötti területet és a Morvamező keleti részét engedte át királyunknak (1031). Ilyformán István fiatal országát és hatalmát a külfölddel szemben is dicsőségesen megvédette.¹

Egészben véve négy nagy alkotást létesített István király: *Összefoglalás.*
 1. keresztény-frank mintára alapította monarchiáját; 2. megalapította a keresztény magyar egyházat és legyőzte annak pogány ellenfeleit; 3. vármegyék szerint szervezte a kir. birtokokat; 4. a tulajdonjogot törvénykönyveiben szentesítette és védelmezte. Végül több szerencsés háborúja által megszilárdította saját és országának tekintélyét.

¹ *Marczali* (M. T. I. 305. l.) azt állítja, hogy Szt. István a trónörökös, Péter által Velence ellen is hadat viselt, még pedig Dalmáciában. Ez *Mátyás Flóridn* bizonyítéka szerint (K. Sz. 1896. 255. l.) üres kombináció. — Ugyane műben (I. 291. l.) pedig összetévesztvén castrum Gronát «Gran»-nal (Esztergommal), azt fejtegeti, hogy Szt. István sógora, II. Henrik német császár Esztergomban járt. Mesebeszéd.

- Az örökösödés kérdése. Szt. István a szüntelen munka és gond következtében már régebben nyugalomra vágyódván, teendőinek egy részét meg akarta osztani fiával, *Imrével*, a kit Gellért nevelt, a szent király utasításainak szellemében. Az ifjú trónörökös azonban már 1033-ban elhunyt.¹ Istvánnak több gyermeke nem lévén, megfogyott ereje érzetében és lelkét égető aggodalmában olyan utódról kellett gondoskodni, a kiről föltehetette, hogy mind az új monarchiát, mind a keresztény egyházat meg fogja védeni.
- Szent Imre. Árpád nemzetségből akkor még négy fejedelmi személy élt. Ezek közül Béla, Endre és Levente (valljon Szár László, vagy Vazul fiai voltak-e, nem tudni biztosan),² még fiatalok lehettek és pogány hírük volt; Vazul pedig feslettsége miatt fogva kellett tartania. Ekkor érkezett a magyar udvarba István egyik rokona, a ki anyja révén tartozott királyi családunkhoz, a velencei száműzött doge-nak, Urseolo Ottónak³ és István hugának *Péter* nevű fia, merész, parancsoló magatartású ember, a kit István király a testörök főnökévé tett. Később pedig, mert a remény biztatta, hogy Péter meg fogja védeni a ker. hitet, őt szemelte ki utódnak. Gizella királyné ezt helyeselte, az Árpád-fiúk azonban Péter ellen zúgolódtak, sőt Vazul István királynak, is ellene szegült, a miért őt a beteges király elfogatta és szeméit kitolatta, mire a többi herceg Csehországba s onnan Lengyelországba menekült. Az udvarban azonban most sem állott helyre a rend, a pártok tovább szótték ármányaikat és végre összeesküvés alakult, melynek István majdnem áldozatul esett. Ez a merénylet és a keserű csalódások a testileg-lelkileg megtört királyt sirba vitték. 1038 aug. 15-én, Esztergomban hűnyta le fáradt szeméit. Fehérvárott temették el az általa emelt templomban, az egyház pedig utóbb a szentek dicsfényével övezte körül alakját.⁴
- István halála. 1038.
- István érdemei és jellemzése. István király szeme előtt *két nagy eszme lebegett mindvégig: a haza és a vallás*. Bölcsen tudta a különböző ajkú és vallású népelemeket jogara alatt egyesíteni, intő például, hogy a magyar korona földjén lakó népeknek közös boldogulásuk végett

¹ *Karácson Imre*, Szt. Imre élete (Győr, 1894 és ujabban Bpest, 1899). A hozzá intézett intelmekről l. a forrásokot (78. l.). *Karácsonyi Ján.*, Vélemény szt. Imre h. nejről (Száz. 1902. 105. l.). Valószínűen II. Meskó lengyel király (ismeretlen nevű) leánya volt Imre neje.

² *Mátyás Flórián* a Száz.-ban (1894. 399. l.) valószínűvé tette, hogy a hercegek Vazul fiai voltak. Gizella királynét ártatlanul vádolták Vazul megvakíttatásával (u. o.). Szintúgy érvel *Karácsonyi* a Turulban, 1890.

³ *Mátyás Flórián* többrendbeli munkáiban *Vilmosnak* nevezi Péter atyját és német származásúnak mondja. Hivatkozik olasz írókra, a Képes krónikára és Kézaira. E szerint a német Péter Gizella királynő fajroka és alkalmasint pártfogoltja volt.

⁴ *Mátyás Flórián*, Szt. István kánonizációja (Száz. 1895). *Pauler Gy.*, Válasza (u. ott, 355. l.). Szt. István ereklyéi Raguzában (Száz. 1900. 473. l.).

testvériesen kell egymáshoz ragaszkodniok. Igazságosságának híre eljutott távol országokba, melyeknek menekültjei, mint pl. az angol-szász hercegek, menedékhelyet találtak udvarában.¹ Kiválóbb érdemei, hogy a királyság megalapításával az államnak belső egységet, közjogi kapcsolatot adott és hogy a kereszténység befogadása és terjesztése által ledöntötte a nemzet és Európa többi művelt népei között levő válaszfalat. Ily módon biztos kézzel jelölötte ki nemzetét számára a nyugat európai műveltség felé vezető ösvényt, melyen haladva, jövőjét biztosíthatta. A szomszéd két császársággal, melylyel szemben országának függetlenségét sikeresen megvédte volt, élte alkonyán barátságos viszonyt kötött. — Ebbeli érdemei fejében kegyeletes szokása lett a « régi jó időt » István királynak tulajdonítani és még jóval utóbb is azt mondta a nép, hogy « mivel Szt. István király úgy akarta, tehát eltűnjük ». A nemzet pedig még ma is kegyelettel üli meg első királyának emléknepjét.

4. A császárság hatalmi igényei és az ellenük való küzdelem.
A pápaság viszonya Magyarországhoz. Trónviszályok.

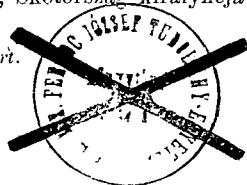
Péter (I-szor). Aba Samu. Péter (II-szor). I. Endre. I. Béla. Salamon. I. Géza.

Pauler, I. 100. Marczali, II. köt. 1. Ugyanó, M. T. K. K. 5. 1. Szalay L., I. 35. Horváth, I. 275. Fessler, I. 147. Korégyártó, I. 68. Szoyos, I. 108. Kronos, II. 70. Huber, I. 183. Szabó Károly, Péter és Aba (Ak. Ért. 1872). Mátyás Flórián, Történeti egyezések és tévedések (Ak. Ért. 1897). I. Endre és Kálmán királyaink haláláról (Ak. Ért. 1898) és Chronologiai megállapítások stb. (Ak. Ért. 1899. Marczali ellen). Büdinger, Ein Buch ungar. Geschichte (1058—1100). Giesebrecht, Gesch. der deutschen Kaiserzeit. II. Juritsch Gy., Geschichte der Babenberger (Innsbr. 1894). Kronos Fer., Die Markgrafen von Steier vor 1122 (1897. V. ö. Száz. 1897). Balics, I. 246. Kandrá Kabos, Aba Samu kir. (Budapest, 1891). Csoma, Az Aba nemzetség czimere (Tur. 1893). Wertner, Lambert comes, I. Béla veje (Száz. 1891). Kronos, Zur Gesch. der nachbarl. Beziehungen Steiermarks u. Ungarns (V. ö. Száz. 1893. 163. 1.). Meyer v. Knonau, Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich IV. u. V. Kiss Lajos, Nemzeti függetlens. védelmezése (H. K. 1891). Ortway, Pozsony város t. (I. köt. bőven tárgyalja a III. Henrik elleni harcokat). A hadtörtén. irod. összegyűjtöttem a Hadt. Közl.-ben (1890—91). Martens, Gregor VII. (V. ö. Kropf cikkét a Száz.-ban 1895. 272). Schuster Fr., Ungarns Beziehungen zu Deutschland 1056—1108. (Nagyzebeni progr. 1899.).

Szt. István halála után beteljesedtek azok az aggodalmak, melyek utolsó napjait elkeserítették. A következő 30 év gyászos polgárháborúkat hozott az országra. Ezek okai részben az ősi és az új társadalom, a régi és új vallás közötti ellentétben, rész-

¹ L. Kropf Lajos cikkeit és cikkemet a Pallas Lexikonban az « Angol-szász-magyar hercegek »-ről. Ujabbán *Részvényei* írt róluk a Kath. Szemlében (1896). Szt. Margit, Skótország királynéja (III. Malcolm skót király neje).

Mangold: A magyarok okny. tört.

ben a felsőbbiséget igénylő német császárok fegyveres beavatkozásaiban, részben pedig az ingadozó trónrendben keresendők.

Péter először. *Péter*, ki palota-forradalom útján jutott a trónra, ledérsége 1038—41. és a magyarokat megvető viselete miatt csakhamar oly népszerűtlenné lett, hogy egy III. Henrik német császár ellen viselt szégyenteljes hadjárat után a nemzetnek felzúduló önérzete elől megfutni kényszerült.

Aba Sámuel. Utána, mint az *első választott és egyuttal megkoronázott* 1041—44. *magyar király, Aba Sámuel*, István egyik hugának férje lépett a trónra. Nyomban reá a bosszús nép Péternek olasz és német kegyenczeit megölte avagy kiűzte. Csakhogy Sámuelnek napja is hamar leáldozott. A trónvesztett, bosszút forraló Péter ugyanis III. Henriknek ajánlotta fel Magyarországot, kivel szemben hűbéri esküre kötelezte magát, ha a császár őt a magyar trón visszafoglalásában megsegíti. Hogy III. Henrik erre hajlott, azon nem kell csudálkozni. Akkoriban a *német császár azt tartotta főfeladatának*, hogy a keresztény hitet és saját hatalmát terjeszse; Péternek panaszai szerint pedig Magyarországhoz a keresztény vallás s a német befolyás veszélyben forgott.

III. Henrik két első támadása 1042—43. Miután tehát Henrik Aba S. betörését Alsó-Ausztriába visszaverte, maga vonult seregével a Duna mentén az országba, és pedig 1042-ben a Garamig, 1043-ban pedig a Rábáig, a mikor is Sámuel ajándékokkal és terület-átengedéssel visszavonulásra bírta a császárt. Ennek hírére azonban összeesküvés támadt Sámuel ellen, melyet ez a Csanádon tanácskozó főurak kivégeztetésével sem tudott elfojtani. Az összeesküvés néhány tagja Endre herceghez, mások Henrikhez menekültek és segítséget kértek Aba ellen. Erre a császár Péterrel együtt 1044-ben harmadízben tört be az országba és *Sámuel* *Ménfőnél* legyőzte. A földönfutó királyt ellenfelei elfogták és kivégezték.

A ménfői csatátérrel Henrik Fehérvárra indult, a hol 1045. **Péter** másodszor 1044—46. pünkösdi másodnapján Péter hűbéri esküjét fogadta, a ki még évi adót is ígért és hódolata jeléül arany lándzsát nyújtott át neki. De hiába erőszakoskodott és kegyetlenkedett, az önérzetes nemzet nem akart Németország hűbérese lenni: másod ízben is fölkelt a rátukmált Péter ellen, ki mint megvakított fogoly halt meg a börtönben.¹

I. Endre. Általános zavar közepette érkezett meg Oroszországból a 1046—1060. csanádi gyűlés által visszahívott *Endre* herceg. A nemzet tetemes része a zsarnok uralmat, német főnhatóságot, a tizedet, szóval minden rosszat a kereszténységnek róván fel, *Vatha* vezérlete alatt neki rontott a papoknak és templomoknak, amazokat megölvén, emezeket lerombolván. Az üldözés folyamán Szt.

Pogány lázadás (Vatha).

¹ Emlékéhez csak az általa szt. Péter tiszteletére alapított (de be nem fejezett) ó-budai prépostság fűződik. *Karácsonyi János* a Száz-ban 1897. 291. Ugyanott (és nem Pécsen) el is temették.

Gellért is szenvedett mátyrhálált. Endre nem tudott azonnal eligazodni a felekezetek és pártok tusájában. De mihelyt arról meggyőződött, hogy a nemzet értelmisége a keresztény hithez és a nyugati műveltséghez ragaszkodik, megkoronáztatás után rögtön visszaállította a ker. vallást, a pogány kultuszt ellenben halálbüntetés alatt tiltotta.

Vatha lázadását tehát sikerült elfojtania, de hátra volt még a *kikerülhetetlen küzdelem III. Henrikkel*. Ennek vezetésére a saját erejében nem bizó, betegeskedő Endre Lengyelországból visszahívott vitéz öcscsét, *Béla* herceget szemelte ki, a ki ezt a feladatot öröme el is vállalta. Henriknek a Dunán és a Duna partjain előnyomuló hajóhada és csapataival szemben Béla az ősi magyar harcsmódot hozta: az élelmiszert és takarmányt elhordatta a németek útjából, közlekedési vonalaikat elvágta és örökös csetepatékkal nyugtalanította őket; midőn azután a németek éhségtől és fáradságtól kimerülten a *Vértes* hegység zugaiba értek: mint a turul, hirtelen rájuk csapott és csúfosan megfutamtotta őket (1051). A következő évben (1052) *Henrik serege és hajóhada Pozsony* alatt termett és keményen vívta a várat; de Zothmund bűvár ügyessége folytán a hajóhad elsüllyedt. Erre a császár IX. Leo pápa kivánságára abba hagyta az áldatlan háborút; formasierinti békét azonban csak 1058-ban kötött Endrével, a midőn ez hat éves fiát, Salamon herceget, Henriknek kis leányával, Zsófiával eljegyezte. Endre pedig lemondott a Lajta és Szárhegy között fekvő területről.

Nagy volt a nemzet öröme és hálája Béla iránt, kinek népszerűsége árnyékba borította Endre király hírnevét. Endre félteti is kezdte hatalmát, annál is inkább, mert a háború küszöbén Bélának, mint utódának, ígérte trónját s az ország harmadrészét is átengedte neki fejedelmi joggal. Salamon trónörökösnek születése és megkoronáztatása azonban véget vetett a testvérek közötti jó egyetértésnek és miután a drámai jellegű *várkonyi jelenet* sem hozta meg a megoldást, csatatéren döntött közöttük a sors. Endre kettős vereséget szenvedett, előbb a Tisza partján, majd az ország nyugati határán, a mosoni gyepűnél, mely csatában meg is sebesült és Béla emberei által elfogatott; ezek Zirczre vitték, a hol Endre sebeiben nemsokára meghalt. A közeli Tihanyban temették el. Özvegye a kis Salomonnal Ernő osztrák határgroffhoz menekült.¹

A győztes Bélának mindenek előtt *Fehérvárott* a *János* szaván induló *pogány felkelőkkel* kellett megküzdenie. Ezeket szerencsésen legyőzván, minden gondját a nép javának szentelte.

III. Henrik 4. és 5. támadása.

1051 : Vértes.

1052 : Pozsony.

1058 : Béke Henrikkel.

Viszaly Béla herczeggel.

Várkony.

Testvérháború.

1060. decz.

I. Béla. 1060—1063. Pogánylázas.

¹ Endre halálának idejéről l. *Mátyás Flórián* (Ak. Ért. XVII. S. sz. 23. l.) Tov. «A tihanyi apátság 1055. alapító oklevele, mint a magyar nyelv legrégebb és hiteles, egykorú emléke.» Irtá *Szamota István* (Ny. Közl. 1895).

Megkönnyítette a nép terheit és több üdvös gazdasági és kereskedelmi törvényt hozott. Rövid uralkodása végén a Salamon kiadását megtagadó Ernő határgróffal keveredett viszályba. A háború előkészületei között pedig trónjának összeomlása (?) következtében, Dömösön súlyosan megsebesült. Hű emberei nagy betegen vitték a Moson várát ostromló németek elé, a kik a várat a haldokló király szemeláttára el is foglalták.

Salamon.
1069—1074.

I. Béla halála után legid. fia, a jószívű Géza herczeg, alkudozni kezdett Salamonnal és IV. Henrik császárral, de ezek csak előnyomultak. Erre a magukra hagyott herczegek Lengyelországba menekültek, *Salamon* pedig a német haddal Fehérvárra ért, hol a püspökök megkoronázták. Alig hogy IV. Henrik és a németek a kapott ajándékokkal eltávoztak, Géza herczeg megint otthon termett és háborúra készült, de a püspökök közbenjárására, ne-

1064.

hogy újabb német beavatkozásra okot adjon, a maga és öcscsei, László és Lambert nevében, Győrött 1064-ben egyezséget kötött Salamonnal, kit azután maga Géza koronázott meg királylyá; a herczegek pedig az egyezés értelmében az ország harmadrészét kapták. Uralkodásának kezdetén *Salamon*, rokonaival vállvetve, több hősi tettet végzett, melyek között legfényesebb az Erdélybe tört kunok (avagy bessenyők?) fölött aratott *cserhalmi diadal*. Feltehető és igen valószínű, hogy a magyarság Erdélyben e diadal hatása alatt terjeszkedett és megerősödött.¹

Cserhalom
1070. (?)

Nándorfehérvár
1070.

Követte ezt az alvidék kulcsának, *Nándorfehérvárnak elfoglalása*, melynek görög parancsnoka a rabló kunok és bessenyőknek szabad utat engedett, hogy a Szerémségbe betörjenek. Salamon és a herczegek kemény ostrom után ugyan, de mégis megvették a fontos végvárt és Nisig nyomultak ez alkalommal,²

Polgárháború.

E fényes hadjárat után azonban egymás közt újra meghasonlottak. A németekhez szító király már régebben feltékeny szemmel nézte a népszerű, daliás herczegeket és álnok kegyenceire hallgatván, megvonta tőlük kegyét, minek folytán polgárháborúra került a dolog közöttük. Salamon a sógorához, IV. Henrik császárhoz fordult segélyért, a herczegek pedig VII. Gergely pápához (Henrik császár ellenfeléhez). *Kemej*, majd pedig *Mogyoród* táján találkoztak a hadak és e második csatában Salamon országát és koronáját elvesztette; csak gyors lova és Bátor Opos önfeláldozása mentette őt meg a fogságtól. Trónját többé sohasem nyerte vissza.

Mogyoród.
1074.

I. Géza.
1074—77.

Mihelyt IV. Henrik sógorának sorsáról értesült, hadat gyűjtött és Nyitraig, majd Váczig nyomult elő. Géza, ki már 1074 óta élt a királyi czimmal, (de magát megkoronáztatni nem engedte), kifárasztá a németeket, kik végre is haza vonultak; Salamon pe-

¹ *Karácsonyi János* (K. Sz. 1896. 479.).

² Bizonyítja többek közt Szt. László újabban napfényre került levele (l. 55. l. 2. jegyz.), a melyben Rex Mœsiæ-nek («Messie») nevezi magát.

dig nagybúsan magában maradt Pozsonyban. Szomorú helyzetében VII. Gergely pápához fordult segélyért. A pápa azonban jól megfeddte, a miért Magyarországot, melyet a győztes III. Henrik a szentszékeknek ajánlott fel a Pétertől kapott kir. jelvényekkel és zászlóval együtt hűbérül merte a német császárnak (IV. Henriknek) felajánlani.¹ A pápa egyébiránt Gézától is azt követelte, hogy ismerje el a szent szék fenhatóságát; ha ezt megteszi, elismeri őt királynak. Géza ekkor arra határozta magát nehéz helyzetében, hogy a görög-keleti császárhoz fordul elismertetésért és koronáért. Második neje, a görög származású Synnadene révén rokonságban volt a császári családdal és Dukasz Mihály császárhoz, még a Nándorfehérvár bevétele után ejtett hadi foglyok szabadlábbra helyezése óta, barátság fűzte. Dukasz császár tehát el is küldött neki egy koronát, melynek felírása: «Géza fejedelem, Turkia igazhitű királya» (despotész).² Mindamellet Géza nem volt nyugodt és önként alkudozott Salamonnal a hatalom és az ország megosztása felől, de közben (1077. április) váratlanul meghalt.

VII. Gergely p.
beavatkozása.

Géza király
koronát kap
Dukasztól.

1077.

Időrendi tábla. 1000—1077-ig:

	Magyarország.	Egykoru fejedelmek és események.
997—1000.	<i>István mint fejedelem.</i>	992—1025. Boleszláv Chrobry lengyel herceg.
1001—38.	István király. 1001. Koronázás. A királyság és a m. ker. egyház szervezése.	999—1003. II. Szilveszter pápa.
1002 (?) 1003.	Koppány lázadása. Háború Erdélyi Gyula és Keán ellen. Ajtony bukása.	1002—24. II. (Szt.) Henrik német csász. (István sógora).
1018 c.	István véget vet a lengyelek (Boleszláv Chrobry) hatalmának a nyug. Felföldön.	1016—42. Normannok uralma Angliában. (Angol-szász hercegek István udvarában.)
1031.	II. Konrád átengedi a Fischas Lajta közét és a Morvamező egy részét.	1024—39. II. Konrád császár.
1038—41. 1041—44.	Péter (először.) Aba Samu. 1042—43. Háború III. Henrik ellen.	1039—56. III. Henrik császár.
1044. 1044—46.	Ménfői csata. Péter (másodszor.) — 1045. Fehérváron hűbéri esk. tesz.	1046. Sutri-zsinat; III. Henrik hatalmának tetőpontja.
1046—60.	I. Endre. Pogány lázadás. III. Henrik kettős hadjárata.	1056—1106. IV. Henrik császár. (Salamon sógora.)
1060—63. 1063—74. 1070.	I. Béla. Pogány lázadás. Salamon. Pártfog. IV. Henrik. Cserhalom. Nándorfehérvár. 1074. Polgárháb. Mogyoród.	1066. Hódító Vilmos meghódítja Angliát.
1074—77.	I. Géza. (VII. Gergely beavatkozása.)	1073—85. VII. Gergely pápa. [Coelibatus. Investitúra.] 1077. Canossa.

¹ A Silvester pápa által Szt. Istvánnak küldött bullára Gergely pápa nem hivatkozott.

² Ez a görög korona (diadema) képezi Szt. István koronájának

5. Hódítások: Horvátország és Dalmácia. — Törvénykezés. — Külső politikai viszony a két császársághoz.

Szt. László. Kálmán. II. István. II. Béla. II. Géza.

A 4. fejezet élén említett kézikönyvek és a 48. l. eml. közjogi munkák folytatólag: *Fraknói V.*, Magyarország összeköttetései a szt. székkel I. 1901. (V. ö. *Acadály*, B. Sz. 1901. 296. sz.). *Bunyitay Vincze*, A nagyváradai püspökség története (I. 1884) és újabban: Schematismus histor. diocesis Magno Varadiensis (u. o. 1896). A források: *Marczali*, A m. tört. kútfőinek kézikönyve 7. l. (Áttekintés). *Kardoson Imre*, Szt. László k. élete (Győr, 1895) és A XI. és XII. századbéli zsinatok. *Márki S.*, Ungarn zur Zeit d. I. Kreuzzuges (Österr.-ungar. Revue 1896. 25. évf.). *Némethy Péter*, Magyarország Szt. László király idejében (Jogtört. rajz. Budapest. 1895). *Kardosonyi J.*, László váradi szék. egyházának műkincai (Száz. 1902.) A Kálmán törvényeiben először említett pristaldusokról l. *Érdúj helyi M. és D. Gy.* cikkeit a Száz.-ban (1897). *Marczali H.*, Az Árpádok és Dalmácia (Ak. Ért. 1898). *Gerdes H.*, Gesch. d. salischen Kaiser u. ihrer Zeit (1898). *Mátyás Flór.*, Kronolog. megállapodások (Ak. Ért. 1899). és: Kálmán halálának évéről. 1116 (A. É. 17. köt. 8. sz. 27. l.). *Klái V.*, Horvát bánok az Árpádok alatt (Száz. 1900. 266. és 268. l.). *Mátyás Flór.*, Szt. László halálának idejéről (Száz. 1900. 600. és 738. l.). Szt. Lászlót úgy látszik a somogy-vári monostorban temették el és csak később került teste Váradra (u. o. 738). *Mika Sánd.*, A hűbériség és a kereszties háborúk kora (Képes Világt. 1900). *Ortway Tiv.*, Szt. László régi kőszobra Pozsonyban (Száz. 1900. 828.). *Fejérváry L.*, II. Béla oklevelei (Ak. Ért. 1900). Salamon kir. polai síremléke (Száz. 1900. 854.). *Zbigniew lengyel hercegről l. Gumplovicz M.* művét (Száz. 1901. 353. l.). *Fejérváry Kálmán* k. oklevelei (1892). *Pesty Frigyes*, 100 levél Horvátországról (1885). *Lovcsányi Gy.*, Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez (Száz. 1886. 3. füz.). *Sybel*, Geschichte des ersten Kreuzzugs. 2. kiad. *Kugler*, Geschichte der Kreuzzüge (1880). *Röhricht R.*, Geschichte d. Kreuzzüge (1898). *Martens*, Gregor VII. V. ö. *Kropf* a Száz.-ban 1895. 272. *Balics*, I. köt. 329. l. és II. köt. *Pintér Kálmán*, Szt. László a magyar költészetben (Budap. kegyesrendi gymn. progr. 1892). *Lőrincz J.*, A kereszties hadak jelentősége, kül. Magyarországra nézve. (Nagyszombati gymn. progr. 1894).

Szent László. Az országnak annyi belviszály közepette és a külföld beavatkozásával szemben erős kezű, uralkodásra termett fejedelemre volt szüksége. A nemzet hangosan kívánta a vitéz és fel-

alsó részét, melylyel a felső, a két ív közhiedelem szerint, ismeretlen időben összeolvasztatott, a mint ezt Czobor is vallja. A két korona összeolvasztásának körülményeit, idejét sat. azonban nem ismerjük. Már *Büdingen* mutatta ki 29 évvel ezelőtt, hogy Géza nem mint herceg és nem 1070-ben, hanem már mint király és csak 1074 után kapta a görög koronát, de történetiróink a legújabb időig kerülték a valódi tényállást. A koronát illetőleg *Pauler* (I. 542.) azt hiszi, hogy szt. István koronája, mely III. Henrik kezébe és azután mint ajándék Rómába került, nyomtalanul eltűnt. Szerinte a mai szt. korona egycseggyül I. Géza koronája, melyet Dukasz Mihálytól kapott. Csakhogy az eredetileg nyílt koronát zráttá alakították át. V. ö. *Czobor* és *Varyu* dolgozatát (40. l. 1. jegyz.).

Szerző már e könyv I. kiadásában (1883) hangsúlyozta, hogy Géza a nyugati hatalmak és a pápa beavatkozása ellen Byzanczban keresett támaszt és házassági összeköttetést.

tünően daliás, nagyreményű László herceg trónraültetését és László meghajolt a nemzet akarata előtt. Benne valahára töről metszett nemzeti fejedelem, kitünő kormányzó és vitéz hadvezér, buzgó keresztény lovag lépett a trónra. Ő simította el azt az ellentétet, mely az új intézmények és a nemzeti szellem között idáig fenforgott. Ő bizonyította be, hogy a magyar király lehet jó keresztény, a nélkül, hogy németnek vagy a német császár czimborájának és hűbéresének kellene lennie. László adta meg a keresztény vallásnak azt a nemzeti jelleget és azt a népszerűséget, melynek hijával volt eddig hazánkban.

Mindenek előtt hazafi volt. Vallásos buzgósága mellett hatalmának és az ország függetlenségének érdekében, nem habozott határozott állást foglalni a hatalmas VII. Gergely pápával szemben, a ki Canossában épen akkor látta lábai előtt térdepelni IV. Henrik császárt! Nehogy VII. Gergely neki is föltételeket szabhasson, (mint Gézával megtette), László azonnal megkoronáztatta magát és csak azután tudatta a pápával trónralépését, kijelentvén, hogy hajlandó a szentszéknek minden vallási ügyben engedelmeskedni. A pápa ezzel az üzenettel nem érte be és arra szólította fel Lászlót, hogy «fejezze ki magát világosabban» («apertius denuntiet suam voluntatem»). De László a pápa czélzatait nem akarta megérteni és nem tett neki több engedményt. Szóval, országának függetlenségét és érdekeit senkinek sem rendelte alá. Gergely pedig meggyőződve László igazi hitbeli buzgóságáról, mely különösen a váradi és zágrábi püspökség alapításában, az erdélyi egyház és gyulafehérvári püspökség rendezésében, szervezésében, a pogány kúnok megtérítésében és azonfelül apósának, *sváb Rudolf*nak, IV. Henrik császár ellenfelének támogatásában nyilatkozott, többé nem szólította fel őt hódolatra.¹ László politikai tekintetben mindvégig önálló irányt követett, így pl. udvarába és oltalmába fogadta a pápától kiátkozott lengyel királyt, Boleszlávot; később pedig a kiátkozott IV. Henrikkel lépett barátságos viszonyba és nem akart lemondani az investitúra-jogról, a mint a papokat sem akadályozta meg első ízben a házasság kötésében. Ezek fejében II. Orbán pápa ugyan schismatikusnak ítélte László magatartását, kit egy másik pápa mindamellet a szentek sorába iktatott.

A nagylelkű fejedelem öt évvel trónralépte után illő állást ajánlott fel udvaránál Salamonnak; utóbb azonban ismét el kellett záratnia az állhatatlan embert. 1083-ban, a Szt. Istvánnak és Imrének a szentek közé való iktatásakor rendezett ünnepélyek alkalmával, a főpapok jámbor csele folytán, Salamon ugyan kiszabadult a fogságból, de ezt is azzal hálálta meg, hogy a vad

Viszony a papákhoz és a császárhoz.

László megőrzi független állását.

Viszony Salamonhoz.

¹ A nyitrai püspökség legelső nyomai is Szt. László korából valók. *Vagner József*, Adalékok a nyitrai káptalan történetéhez (1896). Azelőtt Könyves Kálmánnak tulajdonították alapítását.

A kúnok ket-
tős veresége. *kunokat* betörésre birta. László király, mint igazi lovag, bátran elébük ment és *Kutesk* nevű főnöküket Munkács táján csúfosan megverte. Hasonlóan járt később a kún-bessenyők gyűlevész hada Kapolcs alatt, a Temes vizénél. A földönfutó Salamon végre az aldunai bessenyőkhöz szegődött, kik között nyoma veszett. (A hagyomány szerint Póla közelében halt meg mint bűnbánó remete.)

Horvát ügyek. Miután Szt. László a külföldi beavatkozások és támadások ellen országát diadallal megvédte volt, maga lépett a hódító politika terére. Alkalmat nyújtottak erre a *horvát ügyek*.¹ Sógora, *Zvoimir* horvát király, ki VII. Gergely pápától kapta (mint hűbérese) királyi czimét és koronáját, 1087-ben meghalt és Horvátország azóta polgárháborúnak és Velence be-
László meghó-
dítja Horvát-
országot 1091. avatkozásának vala színhelye. Végre László huga, Ilona özvegy királyné segélyül hívta bátyját. László 1091-ben csakugyan átkelt a Kulpán és az ország nagy részét, a dalmáciai határig, meghódításra birta, «*megszerezte*» («*acquisivi*»). Sőt nemcsak a hagyomány, hanem egy zárai oklevél és későbbi krónikások is azt írják, hogy László a dalmát *tengerpartig* terjesztette ki hatalmát. Átültette Horvátországba a magyar törvényt, később pedig a zágrábi püspökséget alapította mint magyar püspökséget.² Az ország kormányával Álmost bizván meg (Géza ifjabb fiát), győztesen sietett vissza Magyarországra, a hol a kúnok betörése miatt már nagyban vártak; László nemcsak hogy megverte a kunokat, hanem sokat közülök a Duna és Tisza közötti síkon le is telepített. Ezóta jó ideig nem hallunk a kúnok betöréseiről; lehet, hogy a László által Erdély keleti határába telepített *székelyek* akadályozták meg betöréseiket.

¹ Megjegyzendő, hogy az akkori Horvátország a Kulpától délre feküdt a tengerparton, és hogy nem is Horvátországnak, hanem *Szlavóniának* hívták. A ma ú. n. Szlavónia pedig a tk. Magyarország területéhez tartozott. Maga a Szlavonia elnevezés csak a XVIII. század óta ragadt a Száva és Dráva közötti négy megyére. L. *Pesty Frigyes* eml. művét és «Eltűnt régi vármegyék» cz. munkáját. II. köt. 145. l. («Szlavóniának eredete»). V. ö. *Pauler* (Száz. 1900. 924. l.). Új világot vet Horvátország meghódítására az a levél, melyet Szt. László 1091. Oderisius montecassinói apátnak írt, az egyedüli magánlevél XI. századbeli királytól. Kiadta *Frahnói Vilmos* (Ak. Ért. 1901.). E levélben László szintén *Szlavóniának* nevezi Horvátországot. Feltűnő, hogy László nem nevezte magát e levélben Horvátország királyának, alkalmasint azért, mert mint *Zvoimir* utóda és örököse még II. Orbán pápa megerősítésére várt. Követséget is küldött a pápához, még pedig már azért is, hogy a görög császár által a velencei dogera átruházott igényeket (Horvátországra és Dalmáciára) lefegyverezhesse. Hogy II. Orbán pápa milyen állást foglalt el a horvát kérdésben, arról hiányoznak az adatok, de úgy látszik, hogy Velencét pártolta. Ez magyarázná meg viszont azt, hogy Szt. László 1091. végén IV. Henrik császárhoz, a pápa ellenfeléhez közeledett.

² A zágrábi káptalant és a körülötte levő (dombon épült) városrészt László alapította; a «gréci dombon» fekvő «felső várost» pedig a tatárjárás után IV. Béla. (S5. l.)

László király törvényei közül, melyeket a püspökök, apátok és várjobbágyok tanácsában hozott, 2 (mások szerint 3) könyv maradt reánk. E törvények rendkívüli szigorának csak az lehetett a célja, hogy a tulajdonjog szentsége és a személyes szabadság elve, a nyugati európai országok példájára, valahára hazánkban is megszilárduljon. E célból László a keresztény hit szigorú megtartását sürgette és megtiltotta a pogány kultuszt; megújította Szt. Istvánnak a tulajdonjog védelmére hozott törvényeit, a lopásra, rablásra és gyilkosságra kiszabott büntetéseket pedig még súlyosbította. Jaj volt még a kis tolvajnak is. A vádlott istenítélettel, a tüzes vas és vízpróbával igazolja ártatlanságát. A *szabolcsi zsinaton* hozott törvényekből kivehető, hogy László király a papok első házasságát (hajadonokkal) megengedte, a papoktól azonban tiszta életet, tanultságot, buzgóságot követelt.¹

László törvényei.

Szt. László 1095-ben jul. 29-én halt meg dicső és áldásdús kormány után és hamvait a nemzet őszinte részvétele kísérette váradi sirboltjába. Ohaja, hogy fölkeresse a szent földet, mely jámbor kívánság akkoriban a nyugati keresztény világot nagy tettekre lelkesítette, már nem teljesülhetett. Az egyház a szentek közé iktatta, a történetírók feljegyzék bölcs uralkodását, a költők pedig a lovagias hős mintaképét magasztalták benne. Ő tette Magyarországot keleti Európának első rangú államává.

Halála s emléke.

A trónon I. Gézának idősebb fia, *Kálmán* követte, kit rútnak és kegyetlennek mond a hagyomány, de élénk, szokatlan tudományos hajlamaival és eszével korának bámulatát vívta ki; és habár nem volt meg benne László király lelki fönsége, különösen annak egyenes lelke, és ha nem is kísérette őt annyi szerencse és népszerűség, mind elődjét, mégis elmondhatjuk Kálmánról, hogy a reá szállott örökséget jól megőrizte. Először is (1097) Horvátországba kellett sietnie, a hol a Péter főúr által támasztott felkelést elnyomta, egyúttal azonban a horvátok által megkoronázott Álmos «királyt», a kire gyanakodott, letette. Hogy pedig az új birtokot a magyar koronának biztosítsa, a normannok hatalmában levő *dalmát tengerparti városok* meghódításához fogott, s e célból *Velenczével szövetekezett*. Amde e frigy nem volt tartós, de nem is lehetett az, a mennyiben a szigetvárosnak Dalmáciaz erdeire és sójára magának is égető szüksége volt, kereskedelmi érdekeit pedig Velence kalmár népe mindenkor és mindennél többre becsülte. A barátság tehát felbomlott és Velence Komnenosz Elek, keletrómai császár barátságát kereste Kálmán

Könyves
Kálmán.
1095—1116.

1097. Horvát
hadjárat.

Szövetkezesek.
a) Velenczével.

¹ Vajjon Szt. László III. tkönyve tőle, avagy már Salamon korából való-e, kétes. V. ö. *Pauler*, I. 566., a hol *Büdingen* ellen érvel. V. ö. M. T. K. K. 96. l.

b) Roger királyal.

1105—1111.
Dalmácia megszerzése.

ellen. De Kálmánnak ekkor már más szövetségese volt: *Roger, normann gróf*, Sicilia ura («Guiskard» Róbert, Salerno urának öccse) és e Roger leányát, *Buzillát*, Kálmán nőül vette. Később pedig Elek császárral kötött barátságot, kinek fia, János, Szt. László leányát, Piroskát vette nőül. Mihelyt Kálmán a normann szövetséget megkötötte, *megkezdte a dalmát városok elfoglalását* (1105). Először Zárát kényszerítette megadásra, azután Traù, Spalato és a szigetek is meghódoltak. A lakosság és különösen a püspökök jogait és kiváltságait nagy bölcsen mindenütt megerősítette és helybenhagyta és mindent megtett, hogy a Tenger-mellék lakóit megnyerje, mert jól tudta, hogy Dalmáciáért még harcolnia kell Velenczével. *1111-ben újra elment a tengerpartra* és Zára mellett az ország nagyjaival királyi gyűlést tartván, esküvel fogadta, hogy Dalmácia régi szabadságait mindig tiszteletben fogja tartani.¹

Törvényei.

Kálmán király bölcseségének bizonyosságai az 1100 körül Tarzalban hozott *törvények*, melyek úgyszólván az államhatalom minden ágára és a lakosság minden rétegére vonatkoznak. Kálmán király nem érte be törvényeiben azzal, hogy szent István törvényein korszerű átdolgozással enyhítsen, hanem a hosszas belvillongásokban megfogyott királyi hatalom és vagyon erősítésére is törekedett, a mint ezt a nagyjaival Kartalon (eredetileg talán magyar nyelven) hozott törvényei is bizonyítják, melyek azonban csak latin kivonatban maradtak reánk. Rendezte továbbá a *pénzügyet* és szervezte a *közigazgatást*; elrendelte, hogy az összes megyei adóból és a felemelt vámokból egy harmadrész a királyt illesse, kinek ezt az ispánok beszolgáltassák; az ispán pedig saját költségén egy vértés vitézt állítson. Rabszolgát, lovat külföldre eladni tilos. *Egyházi törvényei*, melyek külön egyházi zsinatokon láttak világot, sürgetik a templomépítést, a bőjtöt, a papság erkölcsi életét. Elrendelik, hogy világi bíró ne ítéljen papok fölött. A papi nőtlenség dolgában Kálmán eleintén Szt. László álláspontját vallotta; később azonban a püspökök kizárólagos kinevezéséről és investitúrájáról, a melyet Szt. László még korlátlanul gyakorolt, lemondott és a clunyi-párt örömeire elrendelte a föltétlen cölibatust, mint ezt a század szigorú szeleme megkövetelte.

¹ A régibb nézet, mely szerint Kálmán király 1102-ben Bilogradban horvát és dalmát királylyá koronáztatta magát, tarthatatlan. Erről csakis egy hamis oklevél beszél, későbbi királyaink közül egy sem tette és a magyar közjog sarkalatos tétele szerint a magyar király koronázása Horvátországra is kiterjed eo ipso, mert ez az ország autonómiája mellett is Magyarország területének egyik kiegészítő része. Az állítólagos, 1102-ben Kálmán és a horvátok között kötött pactumról, mely spalatói Tamás Hist. Salonitana-jának végéhez van csatolva, lásd *Krsnjavi* zágrábi tanár két tanulmányát és *Pauley Gyula* bírálatát (Száz. 1900. 924. és 1902. 480. l.). A bőven oztogatott kiváltságos levelek közül l. a legjellemzőbbet, mely Traù városának szól. (M. T. K. K. 125. l.).

Legismeretesebb Kálmánnak az a törvénye, mely szerint Boszorkányok.
 «boszorkányok ellen, melyek nincsenek, vizsgálat ne indíttassék»
 (De strigis vero, quæ non sunt, nulla quæstio fiat). Ez a törvény
 azonban csak a strigæ-re, vagyis azokra a boszorkányokra
 vonatkozik, melyek a babonás kor hite szerint állatokká át-
 változtak.¹

Kálmán király idejében került hazánk újra érintkezésbe a Keresztes had-
 járatok kora.
 Nyugattal, még pedig a keresztes hadjáratok révén. Maguk a
 keresztes hadjáratok, melyek a századnak aszketikus és lovagias
 szelleméből fakadtak, hazánkban ugyancsak elkésve keltettek
 élénkebb mozgalmat és közreműködést. A clunyi kolostortól és
 fiókjaitól, nemkülönbön a lovagság bölesőjétől távol eső hazánk-
 ban a Nyugatot jellemző aszketikus rajongás nem talált alkalmas
 talajt és a lovagság intézménye is csak későbbben vert nálunk
 gyökeret. Az első keresztes rajok különben sem ébreszthettek I. ker. hadjárat
 1096.
 lelkesedést őseinkben, mert ezek az ország határvidékén foszto-
 gatással kezdték útjukat, úgy, hogy Kálmán király kénytelen
 volt őket kiszalasztani. E tapasztalatok arra birták királyunkat,
 hogy a francia főnemesség színe-java által vezérelt derékhadat
 azután csak szerződés és kezesek állítása mellett bocsássa be a
 határon s hogy figyelemmel kísérje azt Zimonyig.

Családi életében nagy királyunk nem volt boldog. Második Kálmán családi
 bajai. (Borics).
 nejét, az orosz Eufemiát (nem «Predzlává»-t, ki Álmosnak volt
 neje) elűzte az országból, annak fiát, Boricsot pedig nem is-
 merete el saját gyermekének. Ebből a Boricsból később veszedel-
 mes trónkövetelő lett.

Élte alkonyán, nagy betegen öcsését, a népszerű Álmos Álmos herczeg.
 Béla.
 herczeget ártatlan kis fiával, Bélával együtt, féltékenységből
 megvakíttatta és elzáratta, sőt Bélát meg is akarta öletni, de
 két jószívű ispán biztos helyen elrejtette a fiút. Ezt a nála szo-
 katlan kegyetlenséget Kálmán súlyos beteg állapotban követte
 el, melynek nemsokára áldozatul is esett.

A trónon 15 éves fia, a szilaj, hirtelenkedő II. István.
 1116—1131.
 vette, a ki először Velenczével, azután Oroszországgal, majd a
 görögkeleti császárral, Kalo Johannes-szel, Piroskának, Szt.
 László leányának férjével, keveredett háborúba, mivel a hozzá
 menekült Álmost nem akarta neki kiszolgáltatni. Rövid élte
 végén vak Béla herczeget jelölte ki utódává, kiben már nem vetély-
 társának fiát, hanem az Árpádház utolsó férfisarját látta esu-
 pán, és a kit Ilona szerb herczegnővel összeházasított. II. v. Vak
 Béla.
 1131—1141.
 uralmát az *aradi vérnep*² és Borics betörései teszik emlékeze-

¹ Ezekről l. most Hansen: Zaubervahn, Inquisition und Hexen-
 prozess im Mittelalter (München, 1900).

² Az aradi vérnep színhelyét Pauler Gy. Arad nevű ungmegyei
 helységbe teszi (I. 312. és 612.). Marczali (II. 268.) megmarad a régi
 nézet mellett. Abban azonban mindkét író megegyezik, hogy az aradi

MB

tessé. Ez a szívós kitartású trónkövetelő a hozzá szító elégületlen főuraktól, III. Boleszláv lengyel hercegtől és az oroszoktól támogatva, két ízben tört be a felvidékre, de mindannyiszor kudarcot vallott. — Vak Belát a kiskorú *II. Géza* követte a trónon, kit gyámja, Belus szerb herceg Miczislávnak, a kievi nagyfejedelemnek leányával, Fruzsínával eljegyzett. Ennek

II. Géza.
1141—1161.

Borics.

folytán Borics az orosz-lengyel pártfogástól elesett és most *III. Konrád császárba* vetette reményét, ki benne alkalmas eszközt látott a német befolyás emelésére. De Boricsnak ebben sem volt szerencséje, mert midőn Henrik Jasomirgott osztrák határgrof emberei Borics érdekében Pozsony várát meglepték, Géza a várát hamar visszafoglalta, azután pedig a Fischa partjain fényes győzelmet nyert az osztrák határgrof hadán. Erre a kalandor a hazánk felé közelgő második keresztes hadjárat vitézeibe, III. Konrád német császár és VII. Lajos francia király seregeibe vetette utolsó reményeit. Ámde a keresztes fejedelmek nagyon is rászorultak a magyar udvar jóindulatára és ez okból III. Konrád kiutasítá Boricsot táborából, VII. Lajos király pedig a sátrába menekült trónkövetelőt fedezet alatt vitte ki az országból Konstantinápolyba, a hol azután Manuel császár fogadta Boricsot ótalmába. Maguk a keresztesek egyébiránt rendben vonultak át hazánkon.

II. ker. hadj.
1147.

Borics Kon-
stantinápolyba
menekül.

6. Telepítések. a) Nyugatról. b) Keletről.

Az ideszóló régibb irodalmat I. *Hunfalvy Pál* művében: Magyarország Ethnographiája (447. s k. l.). *Pauler*, I. 215, 330, 427., *Acsády Ign.* A telepítés történetéhez (Új M. Szemle 1900). Továbbá az (48. lapon) említett közzjogi és jogtört. munkák. A *székelyekről* szóló irod. l. a 13—14. lapon. A *palócokról* I. *Hunfalvy P.* művét, *Pintér S.*, A palócokról (1880) és *Jakab Elek* eml. dolg. (kül. Száz. 1896. 583. l.). Ők ketten a palócokat hún-skytha maradványoknak tekintik. — *Németek.* *Wenzel G.*, Adalékok az erdélyi szászok történetéhez (Ak. Ért. 1873). *Teutsch*, Geschichte der Siebenbürger Sachsen (3. kiadás, 2. köt. 1900). *Keinzel*, Ueber die Herkunft d. Sachsen (a besztercze-naszódi gymn. progr. 1887. «nem Flandriából valók, hanem a Közép-Rajna mellékéről, pontosabban a Düsseldorf, Trier, Wesel és a francia határ közötti területről). *Zimmermann*, Ueber den Weg stb. (Mittheil. d. Instit. f. öst. Geschichtsforschg. 1888.) *Zimmermann*, Die Ächtheit d. Urkunde Andreas II. (M. d. Inst. f. ö. G. 1884). *Steinler*, Colonistenrecht in Siebenbürgen (szászrégeni gymnas. progr. 1888). *Ficker* értekezése (V. ö. Száz. 1894. 83. l.). *Zimmermann* és *Werner*, Urkundenbuch zur Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen (mostanig 2 köt.). *Teutsch Frigyes*, Die Art der Ansiedlung der Siebenbürg. Sachsen (Stuttg. 1895. térképpel). Ugyane füzet tartalmazza *Schuller* statisztikai dolgozatát és Wittstock dolgozatát az erd. szászok szokásairól. *Scheiner A.*, Die Mundart der Siebenbürg. Sachsen (1895). *Sváby Frigy.*, A XIII. szepesi város monográfiája (1895). *Scheiner A.*,

mészárlást Ilona királyné nem azért rendezte, hogy magát Kálmán tanácsosain (kiknek Béla megvakittatásában részük volt) megboszulja, hanem inkább azért, hogy a Boricscsal konspiráló főurak lázadását megelőzze és elnyomja.

Die Mundart der Siebenb. Sachsen (Stuttg. 1896). *Weber S.*, Leibitz történ. (Késmárk, 1896). *Kronos*, Deutschbürtiger Adel im mittelalterl. Ungarn. (Száz. 1887. 756). *Münnich Auv.*, Igló v. tört. (1896). *Kropff L.*, Az erd. százszok történetéről (Száz. 1899). *Melich Ján.*, Melyik nyelvjárásból valók a m. nyelv régi német jövevény szavai? (K. Bl. 22. és Ak. ért. 1900) és: *Laumtzer-Melich*, Német helységnevek stb. (Insbr. 1900). V. ö. Száz. 1900. 744. I. Az erdélyi százszok újabb nyelv. munkáit *Melich J.* ismertette a Ph. K.-ben 1900. 5. füz. *Wertner Mór*, Az erdélyi németek bevándorlása stb. (Erd. Muz. 17. 1900). V. ö. *Pauler*, I. 625. *Wertner*, A güssingi grófok (Száz. 1895. 43.) és a Fraknoi családról († 1481) irt értekezése (Tur. 1892). *Stessel* cikkei (Száz. 1896 és 97.) *Schwicker J. H.*, Die Deutschen in Ungarn u. Siebenbürgen (1881. 77. és 404. l.). *Huber*, I. 468. *Kronos*, I. 461.

Hetényi, Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosítására (1841). *Vajda Gyula*, Városaink befolyásáról a közműveltségre (1879). *Michnay-Lichner*, Ofner Stadtrecht 1244—1421. (1845). *Lauko G.* dolgozata (65. l.). *Hradszky*, A tíz lándzsás kerület (Kassa, 1898.).

Az oláhokról lásd *Hunfalvy* Ethnographiáját, a rumun történetírók ellen irányuló számos cikkeit és: Az oláhok története cz. művét (2 köt. 1894). *Réthy L.*, Az oláh nyelv és nemzet alakulása és: A romanizmus Illyricumban (Ak. Ért. 1897). *Szinnyei József* ifj., Oláh szavak a magyarban (Ungaria I. 1893). *Asbóth O.*, Magyar szavak az oláh nyelvben. (Ny. K. 27.) *Xénopol*, Hist. des Roumains de la Dacie Trajane stb. jusqu'à 1859. (2. köt. Páris, 1896. V. ö. Száz. 1896. 554. l. és *Kropff L.* u. o. 1899). *Jancsó Bened.*, A román nemzeti törekvések története stb. 1896. I. és II. rész). *Xénopol*, Magyars et Roumains devant l'hist. 1900. L. *Kropff L.* bírálatát (Száz. 1901. 154.). *Jung J.* művei (8. l.). V. még össze *Rössler*, Romänische Studien. *Réthy L.*, Anonymus az oláhokról (Ph. K. 1880) és *Csetneki*, Anonymus az oláhokról (u. o. 1881). *Moldován G.*, A románság balkáni eredetéhez (Erd. Muz. 16. köt.). *Thalóczy L.* «Tanulmányai» sat. (Száz. 1900. 950). *Alezits Gy.*, A román nyelv alakulása. (Ny. K. 1896.) *Briebecher B.*, A román kérdés jelenlegi állapota. (Nagyszebeni gymn. progr. 1897.)

Kohn S., A zsidók története Magyarországon I. 1885. *Réthy*, Magyar pénzverő izmaeliták és Besszarábia (1880). *Csetneki*, Az izmaeliták Magyarországon (Ph. K. 1881).

Az első iparos telepék a fejedelmi udvar és a megyei vár, a püspöki szék és a kolostorok közelében alakultak. Az államfoglalás, a honvédelem és a honfentartás nagy művében azonban nem egy nemzetség elpusztult. E hiányon jelesebb királyaink oly módon igyekeztek segíteni, hogy külföldről települöket hívtak az országba.

Telepítések
szüksége.

Német lovagokkal, kik kardjaikat bő jutalom fejében a magyar fejedelmeknek felajánlották, már István és Gizella királyné napjaiban és később is többször találkoztunk. Ilyenek voltak pl. a güssingi grófok ösei, a stirii (wildoni) Wolfger és a Géza által nádorrá kinevezett Hedrik lovag¹ és Gottfried lovag, a Fraknoi-család öse. E vitézek, elsajátítván a hazai nyelvet, a nyugati lovag-fegyverzetet és a vértés lovagok harcmódozatát honosították meg hazánkban, mely eddig csak könnyű lovasságot ismert. II. Géza fogott azután először az országnak

A) Nyugatról.
Német lovagok.

¹ Wolfger a güssingi (németújvári) grófok, Hedrik a Héderváriak ösatyja. V. ö. *Wertner Mór*, A güssingiek (Száz. 1895) és *Stesser* pótléka (u. o. 1896).

Polgárok. *tervszerű német gyarmatosításához*, melynek folyamán a német iparosok, kézművesek és földművelő gyarmatosok az ország hegyesebb vidékeit Pozsonytól Brassóig szinte előzönlötték. Utódaikat mai nap általában németeknek, Erdélyben szászoknak nevezik; az egykori oklevelekben rendszeren «teuton» vagy «saxo» néven kívül «vendégek» («hospites») a nevük. A «teuton» név tulajdonképpen a felnémeteket illethette, a bajor és az alemann törzsbeli németeket; a saxo név pedig az alnémeteket.¹ Ebben az időben, a XI—XII. században, kivált a szász törzs indította a német gyarmatoknak egész raját egyrészt a Keleti-tenger mellékeire (Hansa felvirágzása) és a lengyelajkú Sziléziába, másrészt pedig Magyarországra.

Felnémetek. *Felnémet eredetűek*: a vas- és sopronmegyei «hienczek», a mosonmegyei «nyulasok», a hat szepesi bányaváros lakói, a metzenséfiak Abaujban, a dobsinaiak Gömörben stb. — *Szász*

Alnémetek. vagyis *alnémet* eredetűek: a bányavárosok lakói Bánya- (= Selmeczbánya) és Kőrmöczbányától a Szepességig, sőt Nagy- és Felső-Bányáig; továbbá a 24 szövetséges szepesi város, élükön Lőcse.

A szászok régiebb hazája. Hogy nevezetesen az erdélyi szászok ősei Németország melyik vidékéről származtak, azt a nyelvészeknek sikerült kimutatni. A Közép-Rajna mellékéről, pontosabban a Düsseldorf, Trier és a francia határ közötti területről, vagyis a Rajna és Mosel mellékéről meg az Eifel hegyvidékéről vándoroltak Erdélybe.

A szászok új hazája. *Erdélybe* a németek részben a Szamos völgyén át, részben pedig Vác és Szatmár felől a Meszes szoroson keresztül, sőt lehet, hogy az Al-Duna mellékéről és az Olt völgyén felfelé haladva, vonultak be az országba. Először is Deés és Radna városokban (a só- és ezüst-bányák közelébe) telepedtek meg, e telepek azonban a tatárjáráskor elpusztultak. A Küküllő mentén és a «Királyföldön» alapított szász telepek ellenben a mai napig virágzanak. Eleitől fogva Nagy-Szeben volt a szászok főhelye, Brassó csak később indult lendületnek.²

A bevándorlók érdemei. Egészben véve alig van város széles e hazában, hol idővel németek le nem telepedtek volna. (Még a régi Szeged és Debreczen is mutatott föl ily «vendég»-eket.) *A német települők* tagadhatatlan érdemeket szereztek a társadalom és az ipar terén: irtják a rengetegerdőket, művelik a bányákat és művelteté teszik a vadon vidéket; nyomukban gazdag kereskedelmi városok épülnek, ezekben pedig iparos testületek, céhek alakulnak. Azt lehet mondani, hogy míg a magyarok megteremtették az államot, addig a németek megalapították a városokat. De érdemeikért bő jutalmat is kaptak e jövevények, különösen a szászok, még pedig *ki-*

¹ A mai «sváb» telepek nem ebből az időből valók, hanem a törökök kiűzetése után alakultak.

² Kronstadt (Corona) nevét 1336-ban említik először. K. Bl. 1900. 100. l. *Horger*, Brassó és Kronstadt. (Brassói reálisk. progr. 1900.)

váltságaikban, melyeknek főpontja az önkormányzat és az önhatóság. Az erdélyi szászokat II. Endre király azonfelül külön törvény alatt álló néppé tette szabadság-levelében és ebben II. Géza példájára hivatkozik. A szászok grófján kívül csakis a király bíraskodhatott fölöttük. De a többi német város polgársága is csak az évenként választott bírónak és esküdteknek tartozott felelőséggel, és ki volt véve mind a nádor, mind a megyei ispán törvényszéke alól. Hid- vagy útvámot a harminczadon kívül az egész országban nem fizetett, mindenütt szabad kereskedést folytathatott; mentes volt továbbá a megszállás terhétől. Megtarthatta anyanyelvét, követhette ősi szokásait. E nagy kiváltságok fejében a polgárok megszabott évi adót fizettek a királynak; egyébként azonban teljes szabadságot élveztek. Legtöbb kiváltságban részesült a részben izmaelita, részben német ajkú Pest, a német Buda és Székesfehérvár, a királyok egyik székhelye.

A betelepülők kiváltságai.

A XI. század közepe táján *francziák* is érkeztek hozzánk Lüttich vidékéről (1052), és az Eger völgyében telepedtek le; továbbá, két rajban, *spanyolok*; Péter és Buzilla kíséretében pedig gazdag *olasz* kereskedők telepedtek le, első sorban Esztergomban és Fehérvárott. 1162-ben pedig a Rótszakállú Frigyes által lerombolt Milano lakosságának egy töredéke menekült hazánkba és a Szerémségben alapított két várost: Francavillát (magyarul: Nagy-Olaszi) és Kabul-t.

Francziák.

Spanyolok.
Olaszok.

A *bessenyők*, mint láttuk, ellenséggént követték a vándorló magyarokat, s Moldva- és Oláhországban keleti szomszédaivá lettek. Hogy első csoportjaik mikor érkeztek hazánkba, az kétes. Midőn (1065 körül) a kúnok őket moldvai fészükéből kiverték, sűrűbben kezdenek hazánkba költözni. Telepeik, melyek saját ispánjaik és bíráik alatt állottak, elszórtan az egész hazában találhatók. Főbirájuk rendszeren a nádorispán vala. II. István király megkedvelte őket s közülök szemelte ki szilaj testőreit.— Idővel teljesen beleolvadtak a magyar nemzetbe.

B) Keletről.
1. Bessenyők.

A *kúnok*, kik a Petrarca-Kuún-codex nyelvéből¹ itélve, török-tatár eredetűek, különösen az Alföldön, az úgyn. Kis- és Nagy-Kúnságon telepedtek meg hazánkban. (Még lehet, hogy a Mátra tövében lakó palóczok is egyik ága a kúnoknak.) A keleten visszamaradtak Salamon és Szt. László idejében több támadást intéztek hazánk ellen; ekkor történt, hogy László sok kún foglyot betelepített és rákényszerített a keresztény hit felvételére.²

2. Kúnok.

¹ Codex Comanicus. Kiadta gr. Kuun Géza 1880. Vámbéry ismertetette a Száz.-ban (1873). *Gyárfás István*, A Petrarca-codex kún nyelve (1882) és: A jász-kúnok nyelve és nemzetisége (1882). U. az, a jász-kúnok története. (4. köt.) *Hunfalvy Pál*, A kún v. Petrarca-codex (1881. Ak. Ért.). *Kuun G.*, A kúnok nyelvéről (Ak. Ért. 1885).

² *Pauler Gy.* a bessenyőket lépteti mindenütt előtérbe a kúnok helyett; így Cserhalomnál, szt. László alatt és II. István idején.

[A kúnok tömeges beköltözését a tatárjárással kapcsolatban fogjuk elbeszélni.]

3. Románok
v. oláhok.

Nyelvük ro-
mán.

Eredetük, mult-
juk és régibb
hazájuk vitás.

Endre király 1222. és 1224. kelt okleveleiben, vagyis a XIII. század elején említi először a *románok* v. *oláhok* (vlachok) *népét* Erdélyben. Származásuk, multjuk, előbbi lakóhelyeik és bevándorlásuk sokáig vitás kérdés volt és részben ma is vitás, ám-bátor nyelvük tanúsága szerint a románajkú népekhez tartoznak.¹ Az oláh történétírók szerint, kikhez néhány francia és német nyelvész és historikus csatlakozott (l. az irodalmat), a románok a Traianus császár által Dácia provinciába betelepített latin ajkú (v. latinositott barbár) gyarmatosoktól származnak, a kiknek sarjai, midőn Aurelianus császár 275. a legiókat Dáciából visszahívta és a provinciát martalékul odavetette a gótoknak (13. l.), a népvándorlás iszonyai daczára Dáciában visszamaradtak, hol egyenes ágon való utódaik a mai napig fentartották magukat.

Ezzel szemben hazai íróink és különösen *Roessler* tanár hívei azt vallják, hogy 1. a római elem fennmaradása (folytonossága) Erdélyben semmiképen be nem bizonyítható és ennél fogva az oláhokról mint Erdély őslakóiról szóló teória tarthatatlan; 2. hogy az oláhok latin nyelvének, sőt magának az oláh nemzetnek megalakulása a középkor folyamán nem Dáciában, hanem a Balkán félszigeten ment végbe, a honnan a jövevény román (v. vlach) pásztornép észrevétlenül, kisebb rajokban költözködött Erdélybe, első sorban Fogaras vármegyébe.

Izmaeliták.

László király kora óta *izmaeliták* v. szaraczenok is említetnek. Ezekről csak annyit tudunk, hogy mohammedánus hitű kereskedők voltak. Származásukra nézve bolgár, kún és közár eredetűek lehettek. Kereskedéssel, de még inkább uszorával és orgazdasággal foglalkoztak, a miért a törvények gyakran büntetéssel fenyegették őket. Velük kapcsolatban emlegeti a törvény *Zsidók* a *zsidókat* is, kikről nem tudjuk, mikor költözködtek be hazánkba.

A betelepülés
eredménye.

E sokféle bevándorlásnak és betelepítésnek az lett az örvendetes eredménye, hogy hazánk lakossága tetemesen megsaporodott, a vadonok tünedeztek, a lakatlan és erdős vidékeken pedig új *vármegyék* alakultak, melyeknek száma II. Géza idejében már 72-re emelkedett. (Csak a magyarokkal való

¹ A főbb irod. l. a fej. élén. Vajjon hogyan alakult meg a román nyelv? kik voltak és hol éltek az első vlachok?, ezek a kérdések már nem esnek a magyar história keretébe. Előbbre vitték a kérdést: *Réthy I. László* (id. mű.) és *Thallóczy L.*, Tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési története köréből (B. Sz. 1901. Kivonatban a Száz-ban 1900. 950. l.). V. még ö. *Asbóth Oszk.*, Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására (Ak. Ért. 1902. XIX. köt.). *Jireček K.*, Die Romanen in den Stätten Dalmatiens während d. Mittelalters (Bécsi Akademia. Denkschriften, 1902.). *Lehóczky Tiv.*, A vlach szó értelmezése. (Ethn. 1901.)

egybeolvadás nem haladt előre; megakadályozta ezt a külön jog.) Az ipar és kereskedelem ellenben felvirágzott, a szellemi műveltség és az anyagi jólét gyarapodott s mind ez együtt a király és állam hatalmát és tekintélyét öregbítette. Nem épen a véletlen játéka, hogy a legelső magyar nemzeti krónikát, nemzetünk szellemének első nagyobb irodalmi megnyilatkozását, ezen időben kezdték följegyezni jámbor és hazafias barátok.

7. A görög befolyás veszedelmes volta. A Komnenos-ok támasdása. Ellenhatás: terjeszkedés a schizmatikus Balkán-országok felé. A pápák növekedő befolyása.

II. Géza. III. István. III. Béla. Imre. III. László.

Források áttekintése: A magy. tört. kútfőinek kézikönyve. *Marczali, Angyal* és *Miká*-tól (1902. 8. 1.). *Pauler Gy.*, I. 319. *Marczali*, II. 283. *Szalay L.*, I. 215. *Horváth*, I. 418. *Kerékgyártó*, I. 114. *Sayous*, I. 148. *Huber*, I. 346. és: Studien zur Gesch. Ungarns (A. Ö. G. 1883. 65. köt. I. Imre és Endre.) *Fessler*, I. 260. *Fraknoi* két eml. műve a király kegyúri jogáról és Magyarország összeköttet. a szt. székkal (39. 1.). *Giesebrecht*, Gesch. d. deutschen Kaiserzeit V. és VI. köt. *Noorden W.*, Der IV. Kreuzzug stb. (1898, Berl.). *Wertner Mór*, A Kórogyiak őse (Száz. 1900). *Piszter Imre*, Szt. Bernát élete és művei (2. köt. 1899). *Vajda*, Szt. Bernát. *Aldásy A.*, Szent Bernát élete és működése (Eszterg. 1894). *Fejérpataký László*: Oklevelek II. István korából (Ak. Ért. 1895). Ugyanó, A kir. kancellária az Árpádok korában (Ak. 1885). Ugyanó, III. Béla oklevelei (1900.): A III. Béláról szóló új irod. l.: Száz. 1900. 88. I. *Laukó G.*, A magy. királyság a XIII. században. (Aradi főreális. progr. 1895.) Magyar-bolgár összeköttetések (Száz. 1898. 116. 1.); *Kropf*, Margit királyné, III. Béla neje (Száz. 1900). *Hopf*, Byzantin. Geschichte. (Ersch-Gruber-féle Encycl. I. Sectio. 85. 86. köt.). *Wertner*, B. leánya (Száz. 1888. 5. 1.) *Hertzberg G.*, Gesch. Griechenlands, sat, 1878. (370. 1.). A görög háborúkról szóló irod. l. a H. K.-ben, 1891. *Forster Gyula*, III. Béla m. k. emlékezete. (Díszmunka, 1900. *Czobor*, *Békefi*, *Nagy G.*, *Réthy*, *Török Aur.*, *Pauler Gy.*, *Thallóczy L.* és *Fejérpataký* dolgozataival. *Thaly Kálm.*, III. Béla sarjai I. Ferenc József-ig. (Száz. 1897. 569.) III. István korának kortani adatairól: *Mátyás Flór.*, Chronolog. megállapítások (Ak. Ért. 1899). *Várossy Gy.*, Antiochiai Anna (III. Béla első neje). Száz. 1886. *Wertner*, A fejedelmi Nemanjidák. *Kapp Herr*, Die abendländische Politik Kaiser Manuels (1881). *Neumann K.*, Die Weltstellung des byzant. Reiches sat. (Lipese, 1894). *Balics* egyháztörténete II. köt. *Klaid*, András herceg 1197—1207. (Száz. 1900. 375. 1.) *Hodinka* cikke (T. Tár, 1888). *Clausen*, Papst Honorius III. 1216—24 (Bonn. 1895). *Békefi Rem.*, A hazai czisztercita rend emlékkönyve (millenniumi mű 1896.) Ugyanó, A zirczi, pilisi, pásztói és szt.-goth. cziszt. apátság tört. (1896—1902. 5. köt.) *Borics* boszniai bán 1150—63. (Száz. 1900. 558). Imre és II. Endre chronológiájáról I. *Mátyás Fl.* Száz. 1900. 661.

A fiatal, tetterős *II. Géza*, ki *Borics* régibb fondorlatait épen úgy kijátszotta, mint a hogy *Borics* német pártfogóit legyőzte és a ki azután a béke napjaiban oly áldásosan munkálkodott az ország hatalmának emelésére: 1152 egyszerre újabb és komolyabb ellenféllel került szembe. *Mánuel byzanci császár* elérke-

Magyarország és a görög császárság közötti viszony.

zettnek hitte az időt arra, hogy Magyarországot megtámadja és fenhatósága alá kerítse. — Régebben ugyan őseink gyakran barátságot tartottak a görögökkel, szövetségeseik is voltak és hasznót is húztak magasabb kulturájukból, de azért olykor harcias összetűzés is volt köztük. (Szt. István és Ajtony; Nándorfehérvár elfoglalása). Midőn II. István idejében az életéért remegő Álmos herczeg Komnen (Kalo) János császárnak (Szt. László leányának, Piroska magy. herczegnő férjének) udvarába menekült és ezek pártfogásukba vették a rokont: a bosszús István hadat izent nekik, de a harcz Álmos halála után elaludt.

II. Géza görög háború.

Mánuel császár 1143—80.

Mindez azonban csak előjáték volt. Kalo Johannesnek épen oly ravasz, mint erélyes és nagyratörő fia és utóda, *Mánuel* császár, János és Piroska gyermeke, elhatározta, hogy a birodalomnak a törökök részéről Elő-Ázsiában okozott veszteségeiért szomszédjai rovására Európában keres kárpótlást. Életírója, Cinnamos, azt mondja, hogy minden áron meg akarta Magyarországot szerezni. És csakugyan, a nagy tehetségű, sokban III. Henrik német császárra emlékeztető, veszedelmes császár 1150-től kezdve 22 év leforgása alatt, összesen tíz támadást intézett hazánk ellen. Először is Blacsin szerb fejedelmet (Belus rokonát) támadta meg (1150), a miért ez a görög fenhatóságot a magyarral akarta felcserélni. Azután (1152) az oltalmába fogadott Boricsot tetemes sereggel a temesi vidék pusztítására küldte, míg ő maga Zimonyt kerítette hatalmába. — *II. Géza*, ki ugyanabban az időben sógora, a kievi nagyfejedelem érdekében Oroszországban hadakozott, fegyverszünetet ajánlott Mánuelnek, ki Szerbiát megtartotta. Két év mulva, 1154-ben újra kitört ugyan a háború, de a harczfelek most is csakhamar ki-békültek. Szerbia akkor is görög kézen maradt.

Manuel elfoglalja Szerbiát 1154.

Manuel oltalmába fogadja Lászlót és Istvánt.

1155—56. háború.

II. Géza és Barbarossa. 1158.

A külső háborút nemsokára belső villongás követte. Mánuel pártját fogta Géza király elégületlen öcsceinek, László és István hercegeknek,¹ kik közül a nagyravágó Isvánt udvarába fogadta és unokahugával eljegyezte. Géza viszont Mánuel ármányos unokaöcscesének, Komnenosz Andronikosznak kelt pártjára. Esurlódások 1155-ben új háborúra és kölcsönös pusztításokra vezettek. Az 1156. megkötött béke értelmében Mánuel végre Istvánt elejtette, a ki azonban most I. Rótszakállú Frigyes császár udvarába futott. Frigyes oltalmába fogadta ugyan, de mert Géza király 1158-ban 600 székely nyilast küldött a császárnak Milano ostromára, Barbarossa is elejtette a trónkövetelőt. Csakhogy a német barátság nemsokára felbomlott és ekkor a francia és angol király példájára Géza királyunk is

¹ Álmos h.

II. Béla király.

II. Géza k.	II. László ellenkirály	IV. István ellenkirály
III. István k.	III. Béla k.	Géza h.
Imre k.	II. Endre kir.	

belépett III. Sándor pápa ligájába, — és pártfogásába vette a hazánkba menekülő milánói kivándorlókat, (kik itt két várost alapítottak). Háborúra azonban még sem került a sor, mert Frigyes erejét a lombárd ügyek teljesen lekötötték. 1161. (v. 1162). Géza király, ki hazánkat mind a két százszázad császár ellen meg tudta védeni, alig 30 éves korában elhunyt és a trónt legidősb fiára, a 15 éves *III. Istvánra* hagyta.¹

Alig hogy Mánuel híret vette Géza halálának, a bujdosó **III. István.**
1161/62—1172.

István és öccse, a Bizanczba menekült László hercege kíséretében megindította hadait és László számára követelte a koronát, «mert a magyar törvény szerint a trón az elhunyt király testvéreit illeti.» Az ép oly hazafias, mint erélyes Lukács érsekprimás és a királyi tanács néhány tagja ugyan azt felelték, hogy ők soha sem hallottak ilyen törvényről, de határozott trónörökösödési rend hiányában a különben is készületlen ország nagy része meghajolt Mánuel hadserege és László trónjelölt előtt (1162.), míg a törvényes király, **III. István** a hú Pozsony falai között keresett menedékhelyet. Csak egy ember mert a bitorló Lászlóval szembeállni: Lukács érsek, ki nemcsak meg

László.
1162—63.

nem koronázta Lászlót, hanem még interdictummal is sújtotta, a miért László őt elzáratta. **III. Sándor** pápa kieszközlé ugyan az érseknek szabad lábra helyezését, de Lukács nyomban reá fenyegető jóslatot intézett Lászlóhoz, ki néhány héttel később (1163 január) váratlanul meg is halt. Igényei erőszakos és nagyravágó hajlamú öccsére, *Istvánra* szállottak, a kit (a vonakodó Lukács helyett) Mikó (Milkó) kalocsai érsek koronázott királylyá. De Istvánnak már az ébredező nemzeti áramlattal volt dolga. **III. István** (1163) visszahódítá Pozsonyból a dunántúli vármegyéket és vetélytársának hadát Fehérvár táján nemcsak megverte, hanem őt magát el is fogta, de azután mégis szabadon bocsátá azon föltétel mellett, hogy örökre Görögországba távozik. Mihelyt Mánuel látta, hogy Istvánt nem erőszakolhatja a magyarokra, kegyenczét elejtette, a ki családott reménnyel tért vissza Konstantinápolyba.

IV. István.
1163—65.

1163-ban Mánuel megváltoztatta taktikáját és erőszak **1163.**

helyett cselhez folyamodott. Békét és barátságot ajánlott **III. Istvánnak** és arra kérte őt, küldje el hozzá öccsét, Béla herceget, a kit majd udvarában felnevel s miután úgy sincs neki fia, örökösévé fogja megtenni. **III. Istvánnak** és embereinek megtetszett ez az ajánlat és Béla (= Alexios) csakugyan Konstantinápolyba került, a hol, mint Mánuel leendő veje, szép állásba is jutott (1164). Mánuel azonban csakhamar eldobta álarczát és hadának élén az országnak Béla herceget illető részét követelte; de **III. István**, rokona, a cseh hercege segélyével megtörte a Szerémségben a görögök tömör sorait. Három évig (1167-ig) húzódott ez a há-

Béla h. trónjelöltsége.

1164—67.
háború.

¹ Az évre nézve *Mátyás Flór.* eml. ért.

ború, miközben a Szerémség és Dalmácia Mánuel kezébe került s a harc akkor sem szűnt meg, midőn a magyarok által Zimonyban ostromolt IV. István, úgy látszik, mérgezés folytán meghalt. Csak III. István királyunk halálával (1172 márcz.) hallgatott el a fegyverzaj.

III. Béla.
1172 - 96.

III. István halálának hírére az ország nagy része Béla herceget tekintette törvényes királyának és Béla örömet és erélyesen nyúlt a korona után. Az utóbbi években ugyanis helyzete Konstantinápolyban rosszra fordult. Mánuelnek fia született, a kit sietve megkoronáztatott, Bélának tett ígéreteiről pedig megfélemedkezett. Hirét vevén pedig III. István halálának, nem akadályozta ugyan Bélát abban, hogy haza induljon, de oly esküre kényszerítette, mely szerint míg ő (Mánuel) él, birodalmát nem fogja megtámadni. Ily előzmények után természetes, hogy sokan gyanakodva fogadták Bélát. Lukács érsek, «a középkori Cato», tőle is megtagadta a koronázást, saját anyja pedig inkább Géza fiát szerette volna a trónra ültetni. Béla azonban nem mondott le igényeiről és az ellenzéket kijátszotta avagy leverte. A foglyul ejtett és börtönbe zárt Géza herceg, szintűgy anyja utóbb Görögországban, számkivetésben végezték életüket. Ily módon helyreállította a belső békét és trónját is megszilárdította, népszerűsége azonban csak 1181-ben emelkedett, a mely évben (Mánuel halála után) Dalmáciát az országhoz visszacsatolta és Velence ellen meg is védte.

Visszafoglalja
Dalmáciát
1181.

További uralkodása alatt a béke áldásaiban részesítette a belzavarok által kimerült országot, mely fokozódó jólétnek örvendett alatta. Erről tanuskodik a Béla által sógorának, II. Fülöp Ágost francia királynak a királyi jövedelmekről (166,000 ezüst márká = mai értékben, 8 millió korona) küldött jegyzék.¹ A harmadik keresztes hadjárat vezérei, Rótszakállú Frigyes és VII. Lajos francia király rendben vonultak át az országon és a császár kísérelője, Ottó freisingeni püspök és Frigyes életirója, irigységgel szemlélték a magyar király hatalmát és gazdagságát, a kinek nem kellett daczos, hűbéres nagyokkal czivakodnia. Az új byzanci dinasztianak alapítója, Angelosz Izsák császár, nőül kérte III. Béla leányát és ez alkalommal Béla visszakapta Belgrád várát. A Kárpátok lejtőjén pedig Halicsot szerezte meg és ő vette fel először a Rex Galiciae czímet.

III. ker. had-
járat 1189.

Ezzel tehát a görög befolyás korszaka véglegesen megszűnt: a görög császár ép oly kevéssé tudta az ország függetlenségét megtörni, mint azelőtt a német császárok.

¹ Ez összeghez azonban, melynek főrészt a kamara haszna teszi, hozzájárult még a vármegyék jövedelme, a hid- és rév-vám, a só-jövedék, a sok ajándék, az udvarteljes eltartása mások házában stb. A M. T. K. K. (128. l.) «pontos» másolatába 10 hiba csúszott be. Ugyancsak Marczali szerint a «harminczad» felemlítése hiányzik a párisi kéziratban.

Felemlítendő még III. Béláról, hogy a kir. kancelláriát Reformok. szervezte; ő tette meg az udvart hiteles helylyé és az ő rendszertől hozta be az írásos törvénykezést. Különös gondja volt az iskolákra, így a veszprémi magasabb iskolára (de nem egyetemre), melynek vezetését részben a Franciaországból behívott ciszterciáknak¹ bízta. 1196. áldásos uralmának vége szakadt.²

Fia és utóda, *Imre* a pápai kuria öröme néhányszor Imre k.
1196—1204. hadat indított a Balkánfélszigetnek szomszéd schismaticus országai ellen, mintegy válaszul a görögök támadásaira és beavatkozásaira, s e háboruk folyamán Vuk, a szerb fejedelem hűbérese lett a magyar királynak. Másrészt azonban Imre hatalmán *öcscsének, Endre herczegnek ismételt pártütései* csorbát ejtettek, melyeknek révén a *pápai kuria befolyása* nőttön-nőtt.

A pápák hatalma és befolyása szt. László halála óta kezdett A pápák növekedő befolyása. növekedni hazánkban. Szt. László még javában élt királyi kegyűri jogával; kinevezte és investálta a püspököket és törvényesnek ismerte el a papok első házasságát. De halála után azok az eszmék, melyekért *VII. Gergely pápa* lelkesedett, a ki először akarta az egyház hatalmát a világi fejedelmek hatalma fölé emelni, hazánkban is fokozatosan érvényesültek. Kálmán király nem mondott ugyan le a püspökök kinevezési jogáról, de lemondott a püspökök investitúrájáról és a cölíbatús megtartására kényszerítette papjait; *II. Géza* pedig lemondott a püspökök áthelyezésének és megerősítésének jogáról. VII. Gergely eszméinek hő tisztelője, Lukács érsekprimás, az egyházi vagyon tékozlása miatt átokkal sújtotta *III. Istvánt* és midőn a pápai legatus a királyt ez alól feloldotta, István, atyja példájára, szintén lemondott a főpapok felett gyakorolt jogairól. Azt lehet mondani, hogy III. István 1169. kelt egyházi constitútiója szilárdította meg csak igazán a papságnak, mint nagy kiváltságos testületnek az állását és a pápa e constitutio alapján kapta meg

¹ A *ciszterciák* kolostorai: 1. Egres a Maros partján, 2. Kercz az Olt partján, 3. Pilis, 4. Zircz, 5. Pásztó, 6. Szent-Góthárd. — Ezzel a renddel egy időben a *premontréi* rend is meghonosodott hazánkban. Legrégibb fennmaradt kolostorai: Várad, Jászó, Lelesz, Zemplén, Csorna. A keresztes hadjáratok hatása alatt keletkeztek az első kórházak is, így a szent Lázár vitézek belpoklos háza Esztergomban és a Szt. László kórház Pozsonyban. *Vámossy Mih.*, A pozsonyi polg. ápoló intézet története. (1898.) Ugyanő, Orvosok és gyógyszerészek Pozsonyban a XII. század óta (1900).

² Sirját 1848-ban megtalálták Fehérvárott, de csak 1898-ban helyezték tetemeit nyugalomra a budai Mátyás templomban, abban a szép síremlékben, melyet I. Ferencz József kegyelele állított őse emlékének. Első nejét (antiochiai) chatilloni Annát is melléje temették. L. *Thaly K.* genealogiai összeállítását a Száz. ban 1897. 569. 1.

hazánkban a püspökök letételére és áthelyezésére való előjogot. A pápáktól pártolt templomos-lovagrend III. István idejében telepedett le hazánkban; a szt. János vagy ispotályosrend pedig II. Géza alatt alapította első kórházát Esztergomban. III. Sándor pápa a görög kegyenczet, IV. *Istvánt*, felmentette a Lukács érsek-prímás által rá kimondott átok alól és egy esetben felfüggesztette a primásnak koronázási jogát. III. *Béla* ugyan erélyesebben lépett fel a papság ellen és elmozdította a kalocsai érseket; de másrészt fogadalmat tett, hogy kereszties hadat vezet és halála után III. *Incze*, VII. *Gergely szellemi örököse*, a középkornak egyik leghatalmasabb pápája (1198—1216.), Magyarországot is a pápai főhatalom kerékvágásába terelte, úgy hogy az ő befolyása nélkül nálunk sem történt fontosabb dolog. Hazánkban is fellépett mint békebíró és közvetítő, a mi egyrészt elismerésre méltó; de másrészt ő rendelte el Imre k. fiának, a csecsemő trónörökösnek megkoronáztatását, valóságos adókat vetett ki az országra,¹ a főpapokkal úgy bánt, mint szolgálival, az apátságokat és kolostorokat pedig fenhatósága alá vetette, úgy hogy a király kegyúri hatalma szinte feledésbe ment. Imre és II. *Endre* alatt mind nagyobb lett a pápák befolyása és II. *Endre* alatt idegenek ültek a három legtekintélyesebb magyar főpapi széken.

III. Incze
pápa.

Imre k. és
Endre h.

Nemsokára *Imre és Endre viszályai* újabb beavatkozásra nyújtottak alkalmat. Atyjuk, III. Béla király ugyanis nagy kincset hagyott Endrének abból a célból, hogy váltsa be fogadalmát és zarándokoljon el helyette a szent földre. *Endre* azonban otthon maradt, e kincsen párthíveket szerzett és bátyja ellen ismételten fölkel. *Imre* (1198) Horvát és Dalmátországot adta neki hercegi czimmal, csakhogy vesztég maradjon, de ez sem használt. Mivel *Endre* kincseit egyre pazarolta, hogy híveket szerezzen, tehát *Imre* is pazarolta királyi birtokait, hol világiakra, hol főpapokra és külföldön is pártfogók után nézett. Talált is ilyent III. *Incze* pápában, a ki arra inté *Endre* herceget, hogy ne merjen többé pártot ütni, hanem teljesitse fogadalmát és induljon — átok terhe alatt — a szentföldre, mert különben nem lehet majd *Imre* utóda, (a kinek akkor még nem volt gyermeke). Ennek daczára *Endre* (nagyravágyó neje, *Gertrud* szaván indulván) honn maradt, sőt most már nyíltan vágyódott a koronára, a miben a váczí püspök és más püspökök is támogatták. Erre a szenvedélyes *Imre* Váczon termett és a püspököt saját kezeivel kihurezolta a templomból; azután pedig fölkelő öcsce ellen fordult, kit Somogyban legyőzött és Ausztriába szalasztott. Ekkor azonban a kalocsai érsek, mint pápai legatus lépett közbe, a ki *Imrét* komolyan megrotta és a váczí püspökkel kibékítette. Nehezebben ment az

¹ *Endlicher*, Monumenta Arpadiana: Censur Romanæ sedis in Hungaria a. 1192. V. ö. *Sayous*, I. 156. l. és M. T. K. K. 128. l.

Endre herczeggel sürgetett kibékülés, de végre Sándor pápai követ ezt is létrehozta, mely alkalommal (1200) mind Imrét, mind pedig Endrét birta rá a kereszt felvételére. Imre ez izben el is indult, de nem a szt. földre, hanem a bogumil hitű Szerbia ellen, melynek elüzlött fejedelmét, Vukot, újra megtette Szerbia fejedelmévé, magát pedig Szerbia királyának nevezte. III. Incze örvendett az eretnek szerbek vereségének és arra szólította fel Imrét, hogy Boszniába és Bolgárországba is vezessen kereszties hadat és nyomja el a bogumilokat, (kik csakugyan nem voltak barátjai a III. Incze pápához simuló magyar királynak és országának, különösen mióta Imre a Balkán félszigetre kezdé főhatóságát kiterjeszteni). Ez a fegyveres térítés, a belviszályok és több főpap versengése annyira elfoglalták Imrét, hogy a szent földre intézendő kereszties hadjáratát újból elhalasztotta.¹

Térítő kereszties hadjáratok az eretnek déli szlávok ellen.

Az Imre és Incze pápa között fennálló barátságos viszonyt 1204-ben megzavarták a IV. kereszties hadjárat vitézei, kik a velenzei doge, a vak Dandolo parancsára, mítsem törődván Incze tiltakozással, Zárát a magyar koronától elragadták. Imre király tiltakozott e rablás ellen és a pápához fordult; egyebet azonban nem tett, mert egyre tartott Endre cselétől, míg nem végre csellel élve, Endrén kifogott. Azt híresztelte, hogy öcscsével ki akar békülni (a kinél akkor épen csak néhány hű ember volt). Ekkor egyszerre neki bátorodván, Varasd közelében, kezében egy szál vesszővel, Endre táborában termett. öcsét megremült hivei láttára megragadta, vasra verette és Kene várába záratta;² Endre nagyravágyó nejét pedig. merániai Gertrudot, visszaküldte Németországba. Együttal arra kérte a pápát, engedné meg, hogy fiát, (III.) Lászlót azonnal megkoronázhassa, a mit a pápa el is rendelt. A kis László helyett magának Imrének kellett megesküdnie, hogy fia is engedelmes lesz a szentszék iránt és hogy a magyar egyház szabadságát tiszteletben fogja tartani. Nemsokára Imre sulyosan megbetegedett és ekkor előhivatta Endrét és gyámjává tette a kis Lászlónak. De nagy-lelkűségével nem ért czélt, mert halála után³ Endre herczeg (III. Incze felszólalása daczára) az özv. királynét, Konstanciát azonnal kisorítá a hatalomból, a miért ez a gyermek-királyyal és a sz.-koronával együtt (1204 őszén) VI. Lipót osztrák herczeghez volt kénytelen menekülni, hol a gyermek kevés idő mulva szintén elhalt. Endre pedig visszahívta nejét, lefoglalta az esztergomi kincstárt és visszakövetelte Lipóttól a koronát, a mit ez (a kis László halála után) vissza is küldött.

IV. ker. hadjárat 1204.

Zára elvesz.

Új testvérviszály.

III. László. 1204.

¹ *Pauler Gyula*, II. 28, 31 s köv. és 627. s k. I. A bogumilokról l. bármelyik egyháztörténeti v. Boszniáról szóló művet és *Pauler* II. 20. l.

² Ez volt a spalatoei Tamás által kiczifrázott «dráwaparti szinpadi jelenetnek» egyszerű lefolyása. *Pauler*, II. 43. és 630. l. és *Mátyás Flór.*, (Száz. 1900. 739. l.).

³ A hónap és napra nézve l. most Századok 1900. 740. l.

8. Az egyházi és világi urak küzdelme a király ellen. A kir. birtokok elvesztése. Az arany bulla. Kísérlet a kir. hatalom erősítésére.

II. Endre.

Pauler, II. köt. eleje. *Marczali*, M. T. II. és : A magy. tört. kútfőinek kézikönyve 9. és 132. *Huber* I. 431. I. *Wertner*, IV. Béla (Temesvár, 1893). *Szalay*, (I. köt. vége és a II. kezd.). *Horváth*, I. 487. *Kerékyártó*, I. 132. *Fessler*, I. 306. *Huber*, 422. és : Studien über die Gesch. Ungarns (A. Ö. G. 65. köt. 1883. Gertrud megöletése). *Krones*, II. 88. *Sayous*, I. 152. *Nyáry Albert*, Beatrix királyné, II. Endre hitvese (Száz. 1868.) *Thallóczy Lajos*, A kamara haszna (1879). *Knauz*, Az arany bulla (M. T. T. X. 1863). U. az, II. Endre szabadságlevelei (Ak. Ért. 1869). *Wenzel G.* akadémiai értekezése az arany bulláról (1873). *Szántó Sámuel*, Az aranybulla keletkezése összehasonlítva az angol magna chartával (E. M. 1881. VIII. évf. 5. sz.). *Torma*, az arany bulla stb. (Száz. 1885). A 43. lapon említett közjogi művek. *Melichár Béla*, A m. alkotm. biztosítékai (1898). *Ferdinándy G.* Az arany bulla (1899). V. ö. Száz. 1900. 65. I. *Karácsonyi J.* bírálatát. *Hajnik* eml. művei (43. I.). *Karácsonyi J.* Az arany bulla keletkezése és első sorsa (Ak. Ért. és Száz. 1899. 939. I.). *Locas E.* Az aranybulla mint freskó (Száz. 1898). *Andrássy Gy. gr.*, Miként tartotta fenn magát Magyarország alkotmánya (1900. Ak. Ért.). *Nozáll*, Róbert esztergomi primás (M. Sion, 1891). *Wertner*, A bazini és szentgyörgyi grófok (Tur. 1891). A Haholdingok (Ung. Revue, 1894). *Buzád főispán és bán* (u. ott). A hadtört. bibliográfiát I. különben H. K., 1891. *Kozics L.*, II. E. ker. hadjárata (K. Sz. 1893). *Mátyás Flórián*, II. Endre életévei, fogsága és temetése (Ak. Ért. 1900). *Lőrincz Gyula*, Aker. hadjáratok kül. tekint. Magyarországra (Nagyszombat, 1894). *Wilczek Ede* gf., II. Endre ker. hadj. (Száz. 1894). *Kropf Laj.*, Arpádházi Jolán, Aragon királynéja, I. Jakab neje (Száz. 1897). *Thallóczy L.* hasonló cz. dolgozata (u. ott). *Krones*, Die Markgrafen von Steier (Bécs, 1897). II. Endréről és nejeről meglehetősen hű kép maradt reánk a Psalterium Gertrudisban: *L. Csontos*, Száz. XX. 54. és *Varju Elem.* Arch. Ért. 1900. 419. I. Öltözetük teljesen bizancki. — Bánk-Bán magyar feldolgozásairól I. Pallas Lexicon; német és francia feldolgozásaira nézve *Heinrich G.* ismertetéseit (újabbán B. Sz. 1901. 202. sz.) és *Katona Lajos* czikkét (Ph. K. 1901). *Kollányi Fer.*, A veszprémi püspök királyné koronázási jog történ. (1901). Szt. Erzsébet, Endre leánya és thüringiai fejedelemszony életrajzai. Legújabbán *Dedek Cr.* és *Horn E.* irtak róla (Bpest 1902 és Páris 1902).

II. Endre k.
1205—1235.

A hűtlen gyámból rossz király lett. Megkoronáztatásakor az utolsó gyöngé királyok alatt elhatalmasodott *nemesség* Endre királyt, a mi eddig nem volt szokásos, *esküre kötelezte*, megfogadtatván vele, hogy az ország jogait meg fogja tartani. Endre azonban nem igen törődött esküjével. Gyöngé jellemű, minden befolyásra hajló ember volt, élvezte a királyság örömeit, csakis kedvteléseire gondolt, költekezett és mindezekben dolyfős és fényűző neje, *merániai Gertrudra* hallgatott.¹ Kegyeltjeire csak úgy pazarolta a várbirtokokat, még pedig, a mi eddig nem volt

Családi politika és kegyenczuralom.

¹ Gertrud IV. Berthold isztriai és krajnai örgróf leánya, kinek ősi fészke az andechsi grófság (München mellett) volt. Berthold a «Dalmácia és Horvátország hercege» címet viselte, de azután merániai, mintegy (tenger melléki) hercegnek irta magát.

szokásos, kötelezettség nélkül. Különösen kedvelte nejeinek az udvarába érkezett testvéreit, Bertholdot és Ekbertet. (Bertholdot pl. kalocsai érsekké, majd bánná és erdélyi vajdává tette.) Azután, III. Béla példájára, hadat vezetett Galicziába, melynek lakói azonban ép oly kevéssé akartak hallani a kath. hitről, mint a magyar fenhatóságról. Endre mindamellett utóbb (1214) pápai engedéllyel hat éves fiát, Kálmánt, rájuk tukmálta királynak.

Galicziai
hadjárat
1213.

Ezek a költséges és mégis meddő hadjáratok, valamint a kegyenczuralom és a németek dédelgetése miatt *összeesküvés* támadt a főurak között, melynek tagjai közül Péter ispán és Simon főúr (Bánk bán veje), Gertrudot 1213 szept. 28-án a pilisi erdők árnyékában, sátrában összevagdalták és sok németet megöltek.¹

Bánk-Bán
összeesküvése
1213.

E rémes hírről Endre halicsi útjában, a leleszi kolostorban értesült; azonnal visszafordult és Péter ispánt megölette, míg a többi összeesküvő külföldre menekült; de hitvesi fájdalomra nem sokára csillapodott s ekkor megbocsátott a gyilkosoknak, Bánkot pedig újra kinevezte bánná. (Csak utóbb, évek múlva büntette meg az összeesküvőket és Bánk bánt is.). Egyelőre azonban elnyomván fájdalmát, nőül vette Courtenay Jolántát, Henrik byzancezi (latin) császár leányát.

Az esküvő után nyugtalan szelleme régi fogadalmát juttatta eszébe, apósa elhunytá után pedig azon merész terven törte fejét, hogy megszerzi a latin császárság trónját. Ez a gondolat és III. Honorius pápa sürgető szava arra bírta, hogy komolyan fogott a keresztes hadjárat előkészületeihez. Elrendelte, hogy halála esetén Magyarországot elsőszülött fia, Béla, Halicsot pedig Kálmán fia kapja. Helyettesévé pápai engedéllyel János érsek-primást tette. Azután mindenféle módon pénzt szedett, a zsidóktól és izmaelitáktól kölcsönt vett, a kolostorokból elvitt drágaságokat zálogba tette, és végre összesen 10,000 emberrel Spalatóba indult. Itt nem tudván lefizetni a vitelbért, Zárárt örök időkre átengedte Velenczének és csak így indulhatott útnak velencei hajókon, sógorai és VI. Lipót osztrák herceg társaságában, a kikkel Cziprusra és onnan a szent földre, Acconba vitorlázott. Eleintén a keresztesek Damaszkusz elfoglalását tervezgették, de azután (1217 novemberben) a Tábor hegyén épült fellegvár ostromához fogtak,² ott azonban kudarcot vallottak. A hazulról érkező rossz hírek hallatára Endre, mítsem törődván

Keresztes
hadjárat
1217—18.

¹ A hagyományos elbeszélés Melindáról, a «magyar Lukrecziá»-ról nem érdemel hitelt. V. ö. *Pauler Gyula*, A történet Bánk-Bánja, («Nemzet», 1883 ápril 29. és május 3. M. N. T. II. 68). *Huber Alfonz* az A. Ö. G. 65-ik kötetében közölt értekezése. *Érdúj helyi Menyhért*, Péter és Bánk Bán összeesküvése (1893). A többi irod. I. H. K. 1891. 291. I. Bánk (a Bór nemzetségből) részt vett ugyan az összeesküvésben, de nem a gyilkosságban. Spanyol származású nejeéről, Totáról, I. *Pör Antal* értekezését az E. M.-ban (1890).

² Maga Endre király ott se volt: ő Acconban várt az eredményre.

a pátriárka haragjával, sőt átkával, 1218 januárban otthagya a szt. földet és haza indult, a hová az év végén Konstantinápoly felől meg is érkezett.

Főurak és főpapok elhatalmasodása.

Az országot, saját szavai szerint, «minden képzeletet felülmúló bajban találta». Hogy a királyi hatalom az utolsó 50 év alatt, a sok polgárháború, a trónkövetelők versengése, a trónöröklés határozatlan volta és a főnemesség és főpapság elhatalmasodása miatt egyre gyengült, annak jeleivel már idáig is találkozunk. Endre alatt azonban a bomlás és a zavar tetőpontra hágott. A főurak, magánbirtokká alakítván át a királyoktól kapott várbirtokokat, hallani sem akartak a birtokkal járó kötelezettségek teljesítéséről. A várispánok is elnyomták a várjobbágyokat, minek következtében az ország hadi ereje csökkent. A főpapok hasonlóan visszaéltek állásukkal; versengésök s fokozódó gazdagságuk sok panasznak volt alapos oka. A Jánosvitézek és a néptelen Bárczaságba telepített német lovagrendiek várakat építettek (Töröcsvár) a honnan Oláhországba törtek és a rabló kunokat legyőzték; de máskülönbén függetlenségre törekedvén, már-már külön államot alkottak és a pápának ajánlották fel birtokaikat. Ezt azonban a magyar urak és Béla herceg semmi áron sem akarták eltűrni és felszólalásuk folytán II. Endre csakugyan el is űzte a lovagokat Kúnországból, a mivel megint a pápa neheztelését vonta magára. A szívtelen izmaelita adóbérlők emberei a népet kifosztották s mindenképen elnyomták. Hiába ment panaszra; a törvény megszólalt, de irott malaszt maradt.

Lovagrendek.

Adószedők.

Kamarai nyereség.

A helyett, hogy Endre az ország bajain segített volna, elvesztett jövedelmi forrásait újjal igyekezett pótolni és e célból állandósította az úgynevezett *kamarai nyereséget*, egy zsarolással azonos adót,¹ és elzálogosítá Imre özvegyének hitbérét és kincseit. Az ekként szerzett pénzen azután visszavezette országába Kálmánt, a halicsiaktól elűzött fiát. Azonban alig hogy a magyar had hazafelé fordult, a halicsiak Kálmánt letartóztatták és csak oly feltétel alatt bocsátották szabadon, ha Endre király Galicziáról lemond.

Reform-párt.

Ha a király vétkes közönye és az oligarchák féktelensége nem vesztette el a hazát, ez egyedül a hazafias köznemesség érdeme. Ez a párt a már gyermekkorában megkoronázott és a horvát-szlavon herceg czimét viselő *Béla herceg* körül csoportosult, ki mindenben elűtvén atyjától, több alkalommal intette

¹ *Luerum camerae* voltaképen a pénzverés költségének önkényesen kivetett hányada. 1 márkából vagyis $\frac{1}{2}$ font tiszta ezüsből 480 kis denárt vertek, de a közönségnek csak 400-at adtak 1 márka értékében, 80 denárt pedig visszatartottak pénzverés költsége fejében. Minden következő év elején beszédtek a mult évi denárokat és újakat hoztak forgalomba, de ezekből megint csak 400 denárt adtak 480 helyett. *Pör A.*, M. T. III. 146. l.

Endrét javulásra és személyes ellenkezésbe is keveredett vele. Midőn pedig Endre uralkodása a pazarlás és gondtalanság miatt mind nyomasztóbbá lett és a zavar nőttön nőtt; előbb a papság, majd a nemesség szabott határt a király és bizalmas, gonosz tanácsosai önkényének és saját jogai és kiváltságainak elismerésére kényszeríté a királyt. Endre előbb a papságnak tett ígéretet, hogy egyházi ügyeit rendbe hozza. Azután a fő- és köznemesség jogait erősíté meg 1222-ben és az oklevelet 7 példányban lemásoltatta. Az aranypecsétes szabadságlevelet magát pedig *Arany-bullának* nevezték. (Csak egy 1318 körül kiállított hiteles átirat maradt fenn az esztergomi primási levéltárban.) 31 cikke között a következők a főbbek:

1. *A kir. hatalom megszorítására* vonatkozik az 1. cikk, mely szerint a király szt. István ünnepén minden évben törvényt napot tartozik tartani, Fehérvárott, a hol minden nemes és «minden ember» szabadon megjelenhet; a király pedig vagy a nádor hallgassa meg az ő panaszos dolgaikat. A 11. cz. szerint idegenek az országtanács beleegyezése nélkül sem királyi tisztelet, sem egész vármegyét örökbe nem kaphatnak. A 26. cz. értelmében a király idegen vendégeknek egyáltalában nem ajándékozhat ingatlan birtokot. A 23. cz. a királyt jó, értékes denár-pénz verésére kötelezi.

2. *A nemesség kiváltságait védi*: az 1. cikk, mely szerint minden nemes részt vehet a törvényt napokban; a 2. cikk, mely szerint nemes embert törvényes idézés és ítélet előtt nem szabad elfogni: a 3., 5. és 21. cz. értelmében nemes és pap ezentúl ment mind az adótól, mind a tizedtől, némkülönben a beszállításólástól. A 4. cz. a föltétlen szabad rendelkezés jogát biztosítja a nemesnek (a leányát illető negyed kivételével). Más szóval: megszűntették a nemes ember birtokának a királyra szállás jogát, melyet Kálmán király fenntartott volt. A 7. cz. értelmében a nemes a királyt az ország határain belül saját költségén köteles követni, külföldön a király megtéríti költségeit. A 8. cz. szerint fej- és jószág veszedelmével járó pörben a nádor csakis a király tudtával hozhat ítéletet; a 9. cz. szerint az országbíró is csak akkor ítélhet, ha a királyi udvarban tartózkodik. A 24. cikk szerint egyedül nemesek lehetnek kamaraispánok és vámtisztek.

3. *Az alsó nemesség védelméről* ezenfelül még a 14. cz. gondoskodik, mely szerint a vármegye népét zsaroló várispán elmozdítandó és a 30. cz., melynek értelmében a nádorispánon, a bánon, a király és királyné udvarbíráján kívül senki se viselhesen két hivatalt.

4. *A várjobbágy «urak»-ról és a szabad népről* szól a 19. pont, mely sz. Istvántól nyert kiváltságait megújítja és a 20., mely megszabja, hogy a tizedet az adófizető nép ne pénzben, hanem természetben fizesse.

5. A befejező 31. cikk pedig ezt mondja: «ha a király vagy

bármely utóda ezt a törvényt megsértené: a főpapságnak, főuraknak és nemeseknek, összesen és egyenkint szabadságukban áll, hogy neki, minden hűtlenségi bűn nélkül, ellentmondjanak és ellentálljanak.»

Párhuzam az angol Magna Chartával.

Ha az arany-bullát, alkotmányunk eme talpkövét összehasonlítjuk a csak 7 évvel korábban kelt, sokkal terjedelmesebb angol magna chartával, kitűnik, hogy egyik sem új eszméken nyugvó, rendszeres alkotás, vagy új jogrend, hanem a feledésbe menő ősi alkotmányos jogok ünnepélyes összefoglalása és deklarálása; tiltakozás a király önkénye, nemkülönben a főurak erőszakossága ellen, melyek ellen a nemzet orvoslást keres és megtorlással él. Mindkettő biztosítá az egyéni szabadságot és a birtok szentségét. Mind a két charta csak javaslat, a melyet későbbi századok fejlesztettek tovább. Mindkettő megmentette a királyságot önnön hibáitól, sőt megerősítette tekintélyét az által, hogy önkényének korlátokat szabott. De míg a magyar charta első sorban csakis a fő- és a köznemesség jogait védte, addig a magna charta a papság és a polgári osztály érdekeit is szem előtt tartotta, minek az lett a következménye, hogy *Angliában mind a három rend egyaránt érdeklődött a charta megtartása iránt*, míg nálunk a külön kiváltságokkal bíró osztályok (papság, nemesség, polgárság) rendszeren közönyösen nézték, ha a király egyiküknek tett ígéreteit megszegte. A fegyveres ellenállás kétélű jogáról pedig az angolok rövidebb idővel önként lemondtak, míg a mi nemességünk századokon át ragaszkodott hozzá.¹

Béla h. megkísérti a kir. hatalom helyreállítását.

Endre király megesküdött ugyan, hogy az arany-bullát meg fogja tartani és néhány gonosz tanácsosát tényleg elejtette; néhány hónap múlva azonban a bulla kieszközölőit elbocsátotta, az arany-bullát pedig, melyből új tanácsosai gúnyt űztek, egyszerűen félretette. Megerősítette őt eljárásában az a körülmény, hogy a pápa a kir. hatalom lealázásának rossz következményeitől tartva, a főurak eljárását nem helyeselte. Béla, a reformpártnak időközben «ifjabb királylyá» koronázott előharczosa, nem ismert nagyobb célját, mint hogy a kir. hatalmat és az országot arra a polczra emelje, melyen III. Béla idejében volt és e cél elérésére vállalkozott a már égetővé vált reformok keresztülvitelére. Csakhogy ebből új viszály támadt apa és fiú között. Béla elvégül VI. Lipót osztrák herczeg udvarába volt kénytelen menekülni, de a pápa közbenjárására utóbb mégis megkapta Horvát-Dalmátországot és később Erdély kormányát. 1231-ben Béla herczeg, Kálmán, több főur és főpap a bajok orvoslására új arany-bullát szerkesztettek, mely az 1222-kitől több pontban eltért,²

1231. évi arany bulla.

¹ *Pauler Gyula* igen kevés hasonlatosságot talál az angol és a magyar Arany bulla között (I. 643. l. 72. jegyz.), többi írónk azonban és számos külföldi jogtudós és történetíró igenis párhuzamba állítja a kettőt. Utoljára *Lauschin*, gráci zsi tanár írt ezekről a dolgokról (*Sybel's Histol. Zeitschrift* 1900. 84. köt. 518. l.).

² M. T. K. K. 134. l. A főeltérés, hogy a nádoron kívül a főpap-

lényegére és céljára nézve azonban amazzal megegyezett. Endre király ezt a bullát is jóváhagyta, de mert most sem javult, Róbert érsekprimás a végső eszököhöz nyúlt és az egész országot, Dénes nádort és Sámuel volt kamara-ispánt pedig névszerint is átokkal sujtotta. Endre keserűen panaszkodott a pápának a szégyen miatt, mely őt érte és a pápa fel is függesztette az interdictumot és legatusát bizta meg a kölcsönös panaszok megvizsgálásával. Endre király ekkor az 1233. évi *bereghi szerződésben* az egyház birtokában tett kár megtérítésére kötelezte magát, megígérte, hogy a főpapok járandóságait pontosan kifizeti, adót a papságtól nem szed stb. Ámde Endre a bereghi pontokat sem tartotta meg. — Második neje elhunytá után — agg korában — újra fényes esküvőt tartott, esztei Beatrix hercegnővel, de uralmában nem változott és nem javult haláláig, mely 1235 szept. 21. érte utól. Kétségtelen, hogy ama nyomor forrását, melybe az ország Endre halála után süllyedt, az ő kormányában kell keresni. Legnagyobb bűne, hogy a régi felbomlott honvédelmi rendszert és társadalmat más alapon újra nem szervezte.

1233. bereghi szerződés.

Endre utolsó évei. Hibái.

Béla, a hazafias reformpárt türelmetlen és kiméretlen előharczósa, az ismételt koronázás után mindenek előtt szigorúan megbüntette atyja gonosz tanácsosait, régi ellenfeleit, és új tanácsosokat nevezvén ki, folytatta az elidegenített adományozások visszaszedését, miért a vaskéztől elszokott főurak és főpapok közül sokan meggyűlöltek, sőt többen a pápához, majd Harczias Frigyes osztrák herceghez fordultak segélyért. IX. Gergely pápa hiába szólítá fel Bélát, hogy a főpapságtól elszedett javakat visszaadja; a nyugati határszálen pusztító Frigyes herceget pedig Béla legyőzte és hadisarczot hajtott be tőle. (1236.) E siker annyira elvakította, hogy ügyet sem vetve a lappangó elégületlenségre, dicsekvő hangon tudósította a pápát az ország jó állapotáról. Nyomban rá egy irtózatosa katastropha minden reményét eltiporta.

IV. Béla. 1235—1270.

E korszak főbb kútforrásai.

A magy. történ. kútfőinek kézikönyve *Marczali, Annyal* és *Mikától*. 1902. *Karácsonyi Ján.*, A hamis, hibás keletű stb. oklevelek 1400-ig (1902.) *Sajócs, Flegler, Marczali, Kerékgyártó, Toldy, Wattenbach* említett munkái (a 33. lapon). *Pauler Gy.*, A m. nemz. történ. (A II. kötet végéhez csatolt függék.). *Békési Em.*, Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpád-házi királyok alatt (K. Sz. X. köt. 1896) és Árpád-kori közoktatásügyünk (Száz. 1896). *Karácsonyi Ján.*, A magy. nemzetiség a XIV. század közepéig (1901). *Fadl Móz.*, Magyarország művelőd. az Árpádok alatt (1901). *Rademacher* értekezése: *Aventin u. die ungar. Chronik* (Neues Archiv für ältere deutsche Gesch.-Kunde, 12. kötet. *Rademacher*, Die ungar. Chronik (Lipsee, 1887) és cikke a *Forschun-*

ság, kül. az esztergomi érsekprimás emelkedett nagyobb befolyásra. A primás ki is átkozhatja a királyt és fiait.

gen zur deutschen Gesch. 25. köt. *Heinemann*, Zur Kritik ungar. Gesch.-Quellen (Neues Archiv 1887. 13 köt.). *Rosenauer*, Studien zur Kritik ungar. Gesch. Quellen. (I. Szt. István kora. Medgyesi gymn. progr. 1886). *Röthe*, Mügelns Reimchronik, Zeitschr. f. D. Altert. 18. köt. 1886. Szt. István, Imre, Gellért, szent. László legendáit és életét *Szabó K.* fordította le magyarra. A latin szöveget kiadta *Mátyás Flórián* (H. H. F. D.). *Pauler Gyula*, Ki volt Hartvicus? (Száz. 1883). U. az. A Hartvic-legenda (u. ott, 1884). *Pauler Gyula*, A Hartvic-legenda (Száz. 1892). Felelet *Kardcsonyinak* cikkére (u. ott). U. az. A Hartvic-vita sarkpontjai (Száz. 1894). U. az. Még egyszer a Hartvic-vita (u. ott), Utoljára *Kaindl* szólt minden vitás kérdésekhez: Studien ungar. Geschichts-Quellen (A. Ö. G. 84 és 85, 88 köt és 1900 évf.). V. ö. *Kardcsonyi J.* (Száz. 1901. 10. füz.), a hol *Kaindl* érvelését is ismerteti. *Salamon*, Budapest története (III. köt. 4. l.). *Szlemenics* és a többi a 43. lapon említett írónak közjogi művét. A lengyel forrásokról l. *Zeissberg*, Polnische Geschichtsschreibung im Mittelalter (1873). *Perlbach*, Die Anfänge der polnischen Annalistik (Neues Archiv 1898. 24. köt.). A szláv forrásokról l. *Wenzel* cikksorozata a T. T.-ban (1879). *Fejérpataky*, Irodalmunk az Árpádok korában (Figyelő, 1877). *Hirsch*, Byzantinische Studien (1876). *Neumann*, Griech. Geschichtsschreiber u. Gesch.-Quellen. 1888. *Fejérpataky*, A kir. kancellária az Árpádok alatt. 1885. *Fejérpataky L.*, Okleveleink Kálmán (1892) és II. István korából (Ak. Ert. 1895). Tov. II. Béla és III. Béla oklevelei (65. l.). *Óváry Lip.*, A m. t. Akad. oklevél másolatai (Eddig 3 füzet). Szt. István okleveleiről l. *Kardcsonyi* művét (39. l.). *Kubinyi*, Nomenclator Hungarorum antiquorum (I. köt.).

Legendák: a) *Szt. István legendája* hármas szerkezetben maradt reánk. Az úgynevezett kisebb és nagyobb legendában és a Hartvic püspök által állítottól Kálmán idejében készült életrajzban. István királyt mind a három mint apostoli reformátort dicsőíti, az államférfiúról csak úgy mellékesen szól.

b) *Szent Imre legendája* Imre hercegben a tiszta életű, hitbuzgó és töredelmes ifjút tünteti fel. *Békefi Rem.* értekezése (Száz. 1901. X. füz.) szerint az *Institutio morum ad Emericum ducem*, vagyis az Imre herceg számára készült «Intelmek» kidolgozásában valószínűen *Gellért* püspök segédkezett István királynak. Ujabbí íróink közül többen későbbi korból, alkalmasint valamely baráttól származó műnek tartják. (M. T. K. K. 62. l. és *Mátyás Flór.* Fontes rer. dom. I. 220).

c) *Szent Gellért legendája* kettős szerkezetben maradt reánk.

d) *Szent László legendáját* egy ismeretlen pap írta a király szentté avatása után, 1192 és 1218 között, vallási szempontból.

A nemzeti krónika. Régibb krónikáink közül *Kézai*, a budai és a *Mügeln Henrik*-féle krónika, a dubniczi és a rímes krónika, továbbá az úgynevezett bécsi v. képes és a pozsonyi nagyobb krónika *közös eredetre* vezethetők vissza. Ezt a közös, bár eredetiben elveszett, de ama krónikák által felhasznált és kiirt kútforrást némelyek «*Nemzeti krónika*»-nak nevezik és *Marczali* meg is kísértette annak rekonstruálását. Szerinte e krónika Dömösön keletkezett 1150 körül. Más íróink azonban (így *Pauler*) nem értenek egyet ezzel a «chimærikus» elnevezéssel és lehetetlennek tartják annak a krónikának rekonstruálását. Abban azonban mindnyájan egyetértenek, hogy *Kézai*, a *bécsi képes krónika* és a *Mügeln-féle német kivonatatos krónika* régibb feljegyzésekből merítettek. A *képes krónikában* *Pauler* nevezetesen három elemet különböztet meg: a) a Kún László korabeli krónikát, melyet *Kézai* használt; b) egy, III. Béla korában írt krónikát és c) a *Kézai* után keletkezett toldásokat. *Pauler* tehát azt hiszi, hogy e részek a XII—XIII. században irattak. (A m. n. tört., II. köt. 785. l.). *Huber Alfonz* nézete szerint ellenben (v. ö. Száz. 1883. 885. l. és 1884. 338. l.) a XIII. századnál nem régibbek. Magok a régibb feljegyzések természetesen nem egy, hanem több író (barát) műve, még pedig hazafias szellemben írt műve.

A legendáknál fontosabbak a *törvények* (l. ezek alapfogalmáról *Thallóczy L.*-tól a Száz.-ban 1897. 673. l.). a) *Szent István két törvénykönyvének* eredeti példánya elveszett; úgy látszik a végén csonka tartalmukat későbbi átiratokból merítjük.

b) *Szt. Lászlótól* három, Pannonhalmán, a szabolcsi gyűlésen (1092) és egy ismeretlen helyen hozott törvénykönyv maradt reánk. Tartalmukról l. f. (a 57. l.) és M. T. K. K. 87. s. k. l.

c) *Kálmán királynak* több gyűlésen hozott *törvényei* eredetileg, úgy látszik, magyar nyelven voltak szerkesztve, de csak az Alberik pap által eszközölt kivonat maradt reánk igen késői másolatban (l. 59. l.). M. T. K. K. 102. l. [V. azonban össze Száz. 1899. 64. l.].

d) *II. Endre arany bullájának* eredetije hasonlóan elveszett, de megmaradt annak későbbkori hiteles másolata (a primás levéltárban).

E törvények megtalálhatók *Endlicher* és *Wenzel* gyűjteményeiben és a Corpus Jurisban. A két *Kovachich* is gyűjté az Árpádkori országgyűlések reánk maradt törvényeit. (L. a VIII. szakasz végét.). Az Árpád-kori törvények töredékeit a Corpus Juris új kiadásában *Nagy Gyula* rendezte sajtó alá (l. 1895). Magukról az országgyűlésekről és azok nyelvéről l. *Berkeszi, Ferdinándy* és *Kérészy* (a 43. és 294. l. eml.) munkáit.

Oklevéltárak. Az oklevelek fontossága az Árpád-ház korára oly nagy, hogy nélkülök e kor történetét nem lehetne megírni. A magyar királyi kancellária ugyanis a jutalmakról s ajándékozásokról szóló oklevelekben mindig hozzátette, mely szolgálatok fejében nyeri a jutalmazott a király háliját. Okleveleink nagy száma bámulandó: egyedül az orsz. levéltárban van körülbelül 30,000 olyan oklevél, mely az 1000—1526. évekből származik. *Legrégibb eredeti oklevélünk* a tihanyi apátság alapító oklevele 1055-ből, mint a magyar nyelv legrégebb emléke is tiszteletreméltó! (*Szamotoa Istv.*, A tihanyi apátság stb. Ny. K. 1895).

Az Árpád-korszakbeli oklevelek megtalálhatók a következő gyűjteményekben: a) *Fejér*, Codex Diplomaticus (1000—1439-ig) 40 kötet. Tárgymutató *Czinár*-tól. E nagybecsű gyűjtemény azonban nem készült kellő gonddal, sőt nagy hibákat tartalmaz; mind a mellett még ma is nélkülözhetetlen. Még hibásabb b) *Endlicher* gyűjteménye; *Rer. Hungaric. Monumenta Arpadiana*. c) *Wenzel Gusztáv*, Codex Diplomaticus Arpad. continuens. 12 kötet. Névmutató *Kovács Nándor*-tól. d) *Ráth Károly*, *Nagy Imre* és társai. Codex dipl. Patrius (8 kötet). e) *Kubinyi*, Codex dipl. Arpadianus (1 köt.). Nagyjórészt birtokviszonyokra vonatkozó oklevelek. f) *Knauz*, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. (I. köt. 979—1273. II. 1273—1321). Továbbá a *Károlyi, Sztáray, Palotásy, Zichy* és *Melzer* családok oklevéltárai. A horvát oklevéltárak közül: *Thalcic* zágrábi oklevélgyűjteménye és a *Racki* által szerkesztett Documenta historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia cz. gyűjtemény. Végül a *Zimmermann* és *Werner* által kiadott Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen (l. 1892. Terjed 1191—1342-ig.). *Szabó Kár.* és *Szádeczky Laj.*, Székely Oklevéltár I—III. köt. 1264-ig.

Német és olasz kútfők. A III. és IV. Henrik császár korabeli magyar-német hadjáratokról szólnak a Bajorországban írt *altaichi évkönyvek*. III. Konrád és Barbarossa császárok korára nézve pedig lásd a *milki, klosterneuburgi, admonti* és *kremsmünsteri évkönyveket*. Fontos továbbá *Otto freisingeni püspöknek krónikája* és *Barbarossáról írt története*. E nagy befolyású diplomata, egyúttal közeli rokona ama két császárnak, 1147-ben történt kereszties útja alkalmából ismerkedett meg hazánk belső viszonyaival, a midőn ugyanis rosszul titkolt irigységgel értesült királyainknak majdnem korlátlan hatalmáról, valamint arról, hogy akkoriban előkelő nagyjaink nem játszottak oly daczos szerepet, mint rangtársaik Európának hűbéres államaiban. Az Imre és Endre közötti versengésről a *nagy kölni évkönyvek* tartalmaznak hiteles híreket. A dráva-parti jelenetről csakis *Tamás, salonai főesperes* tud valamit. A «Historia

Salonitana»-ból *Racki* rendezett új kiadást. (Mon. spect. hist. Slavorum merid. 26. köt. 3. rész. Zágráb, 1894). V. ö. *Pór A.* bírálatát a Százban 1896. 54. l. E forrásról l. egyébiránt a 136. lapon eml. irod. *Krsnjavi* másik művét (Iz Dalmacije. 1900.) a B. Sz. ismertette (1901. márcz.). Abban is szó esik Tamás esperesről. A görög befolyás koráról pedig a későbbkori *Mügeln Henrik krónikája* szól. (V. ö. *Pauler Gy.* I. 782.) *Mügeln*-nek egy újabb latin rímes krónikájáról l. *Kaindl*, (Studien VII. sz. 4. s k. l.) az AÖG.-ben 84—85. köt.).

A görög befolyás korára *Cinnamus János* és *Nicetas Choniates* byzanci írók mérvadóik. *Cinnamus* műve 1118—1176-ig ér és főleg Mánuel idejéről szól; ő említi fel a magyar trónörökösödési törvényt. Mint császári jegyzőnek módjában állott hivatalos kútfőkből meríteni, azonfelül Mánuel császárt Magyarországra kísérte. *Nicetas* a III. Béla korabeli időkről szól. Műve 1218-ig ér.

Megvannak a bonni gyűjteményben. (Corpus Scriptorum bizantinor.) A *Regel* által szerkesztett új gyűjtemény is (Fontes rerum byzantin. I. 1.) feloleli majd a Manuel korabeli írókat (V. ö. Száz. 1894. 237. l.).

Egyéb fontosabb kútfők. *Cosmas prágai esperesnek krónikája* (1108—1118), ki Kálmán királynak kortársa volt. Nevezetes, hogy bár személyesen ismerte királyunkat, a Nemzeti krónikával ellentétben, szóval sem említi annak rút külsejét. Új német ford. Grandaur-tól. II. kiad. (Lipese, 1895). *Cosmas* álláspontjáról l. kül. *Bachmann* a Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtskunde. 21. évf. 2. füz. (1900). *Jireček H.*, Studie ku kronice Koswove. (V. ö. Mitt. d. Inst. f. öst. Gesch. 1896. XVII. 701. l.) A francia *Otto de Deuil* (Diogilo), VII. Lajos király káplánja, a II. ker. hadjárat alkalmával ismerkedett meg hazánkkal. Az orosz krónikák közül az úgyn. Nesztor folytatása, a *Hypatiosz*-krónika és több évkönyv említendő.

Pápai oklevelek. Ezeket nagyobb részt *Theiner* adta ki Mon. Hung. Historia című két kötetnyi műben (I. k. 1216—1353. II. k. 1352—1526). A magy. kath. főpapság egyébiránt már hozzáfogott a pápai levéltárakban lappangó összes magyar történeti vonatkozású oklevél kiadásához, a «*Monumenta Vaticana*» című gyűjteményben. L. bővebben a következő kútfő-szakaszban. (139. l.)

A veszprémi egyházmegye római oklevéltára. Kiadja *Hornig* b. megbízásából *Fraknói Vilmos*. I. köt. 1103—1272-ig (Budap. 1895).

A váradi regestrum 1208—1235. Új kiad. *Kandra Kabostól* (Száz. 1898. 853. l.) Készülőben: *Kardcsanyi Ján.* és *Borovszky S.* kiadása (Száz. 1902. 396). A R. V. a váradi káptalannak II. Endre korabeli jegyzőkönyve, hivatalos ismertetése azoknak a peres ügyeknek, a meket az illető felek Szt. László sírjához s a káptalan elé vittek, a hol vagy esküt kellett tenniök avagy a tüzes vas és forró víz próbáját kiállaniok.